Marita Råman

Hammassuu

Perinteistä suuhygieniaa

Teksti ja taitto
© 2025 Marita Råman

Kuvat public domain + AI
Kannen tekstuuri Samuli Råman

ISBN 978-952-65151-6-8 (pdf)

Espoo 2025

SISÄLTÖ

1. Alkusanat s. 1
2. Suu ja hampaat kansanrunoudessa s. 10
3. Hampaan sanat s. 14
4. Hampahat s. 25
5. Hammastauti s. 29
6. Hammasrivistö s. 38
7. Hampaat kertovat s. 53
8. Runomatriisi ja fokus s. 55
9. Missäs sun isäs hampaat on? s. 61
10. Episteeminen tieto s. 80
11. Leukarustinki s. 83
12. Harvahammas, hirvihammas s. 96
13. Sillä on suussa suuri tieto s. 99
14. Hiiden sylki silmillesi s. 102
15. Viitteet ja lähteet s. 105

1. Alkusanat

Osoittautui, ettei hammassuu ole tuttu käsite hammaslääkärien keskuudessa, tosin ei ole monen muunkaan tietoisuudessa enää tämä sana. Tietäjän nimityksenä on käytetty hammassuuta. Nimitys johtunee kansanuskomuksesta. Jos lapsi syntyi pari maitohammasta jo puhjenneena, oli se tietäjän merkki. Samoin, jos sormia tai varpaita oli viiden asemesta kuusi. Suomen kansan vanhoista runoista ei hammassuuta löydy, mutta Suomen murteiden sana-arkistossa on keruiden tuloksena Kuusjärveltä kerrottu erään talon palkkalaisesta, joka oli myös poppamies, ukko, hammassuu. Ukon havaittiin poistuvan pellon perälle vatturauniolle, josta hän kaiveli esiin jotain.

Jämsän seudulla haikupirteissä oli tapana oli kätkeä kiukaaseen karhunhammas muurin perustukseen. Tämä karhunhammaskultti liittynee metsän kontion vahvuuteen. Lapsille annettiin ensimmäiseksi leikkikaluksi karhunhammas, ja sillä kun hampaita kaiveli, tulivat hampaat vahvoiksi. Jäänne tästä käytänteestä on elänyt tavassa heittää Lokalle, hammaspeikolle eli hammashaltialle irronnut maitohammas uunin nurkkaan.

Tämä artikkeli on eräänlainen makupala tai haukkapala kansan-runouden annista. Menetelmänä tälle kartoitukselle on koonti hammasta, ikeniä, sylkeä ja leukaa koskeva info, jossa on kaksi osaa. Ensimmäinen koskee säkeiden suorasanaista kertomaa ja toinen metasäkeiden eli lisäinfon antia. Kohteita runo-korpuksessa on yhteensä 1773 mainintaa.

hammas	640	hampaat	314
hampaassa	2	hampaissa	43
hampaasta	12	hampaista	26
hampaaseen	16	hampaisiin	28
hampaalla	22	hampailla	40
hampaalle	2	hampaille	7
hampaaseen	16	hampaisiin	28
hampaatta	0	hampaitta	77
hampaan	175	hampaiden	12
hammasta	236	hampaita	77
	1121		**652**

Metasäkeet merkkautuivat poiminnassa kolmoispisteellä, kuten ”hammas” sanan haussa esiintyvä mallilause: ... paineessa niin pannaan saunan kiukaasta siihen veteen kolme klapia. Kylvettä-jällä on sitten ruumiin hammas, jonka se kanssa pannoo siihen veteen ja lukee Herrasiunauksen ja sanoo pirullen jotta…”

Sisällön funktion, merkityksen ja kontekstin saamiseksi on tutustuttava ao. tekstiin, johon tuo metatieto viittaa. Kieli on vanhahtavaa ja murteellista, joten sitä on syytä muokata. Pää-sääntöisesti tässä tutkielmassa runonäytteet on yleiskielistetty (yk). Yllä mainittu näyte nykysuomeksi kuuluu:
…jos lapsi näkee painajaisia niin pannaan saunan kiukaasta parannusveteen kolme kiveä. Kylvettäjällä on ruumiin hammas, jonka hän laittaa veteen ja lukee Herran siunauksen ja sanoo pirullen jotta:…
Lukijaa kiinnostanee, mitä kylvettäjä mahtoi sanoa pirulle. Säkeet kuuluvat seuraavasti:
Minä kylvetän, sinä parannat
Ja anna esivanhemmillenikin rauha. SKVR XI 962

Hammaslääkärin työ on vaativaa operointia luuston kanssa, tietäjät hammassuut operoivat myös kalmojen luuosien kanssa, ja kuten näytteestä näkyy, ruumiin hampaat olivat kelvollisia taikakaluja siinä missä kädet tai jalatkin tai karhun hampaat. Vaativaa on myös metasemantiikka. Otetaan aluksi pieni puudutus teoriaa.

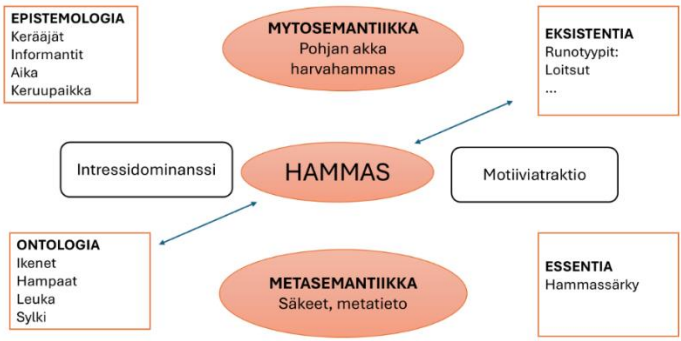

Kuvio 1. Episteeminen käsitekartta hampaista.

Kuviota tulee lukea siten, että fokus, keskeisaihe on hammas ja hampaat, joita ihmisen leukaluussa on pääsääntöisesti vakiomäärä, 32 hammasta, jotka jakautuvat ikäkausittain puhkeamisen mukaan maito-, rauta-, ja viisauden hampaiksi. Mytosemantiikkaa voisi olla vaikka sanonnat ja idioomit, vaikkapa suomalainen sisu, joka on kuta kuinkin sitkeyttä, kun jotain tehdään hammasta purren, tai vastentahtoisesti hampaat irvessä. Tässä esitetty kuvio liittyy metodiini metasemantiikkaan. Kun lähteenä on SKVR-korpus eli Suomen Kansan Vanhat Runot digitoitu verkkoversio, niin säkeiden metatieto on oleellinen osa tulkintaa. Runotekstinä voi olla iso osa tapahtumakuvausta seuraavaan tyyliin.

Esimerkki:
Paineesta parannetahan.
Kun lapsi vierähän saunaha kylveteytäväksi, jun soon painees, niin pannahan saunan kiukahasta siihen vetehen kolme klapuria. Kylvettäjäl´on sitte rumihin hammas, johonka se kans panoo siien vetehen ja lukoo Herrasiunauksen ja sanoo pirullen jotta: Minä kylvetän, sinä parannat / Ja anna esivanhemmilekin rauha.

Kuvio 2. SKVR-Haku metatietonäkymä metasemanttisena tietona.

Fokuksena on hammas. Tietäjän nimi hammassuu voi tulla myös teonsanasta hammastaa, joka on merkinnyt sekä oven tekemistä puuhun että lovehtimista eli ekstaasitekniikan harjoittamista, mikä viittaa nimen vanhuuteen. Hammasjärvi voi siten tarkoittaa suunnilleen samaa kuin saivojärvi tai pyhäjärvi. Hammasloitsujen essentia, perimmäinen olemus on hammassärky, tai luihin liittyvä taikavoima - estetiikasta, oikomishoidoista tai valkaisusta ei oltu kuultukaan.

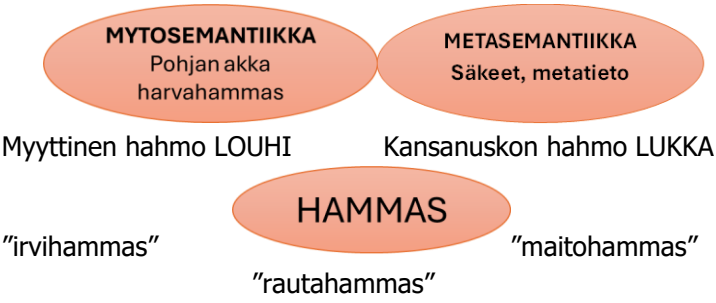

Kuvio 3. Erilaisten hampaiden semanttisuus.

Kuviossa on esitetty isomorfinen suhde kansanuskomuksel-listen ja myyttisten hammaskäsitysten välillä. Maito-hampaat lähtevät jossain vaiheessa, jolloin hammasrivi on puutteel-linen. Vanhemmiten hampaita saattaa myös puuttua, ja ihmisestä tulee harvahammas tai pahimmassa tapauksessa kokonaan hampaaton nätystelijä, kun hammasmato, karies on kalunnut hampaat.

Hampaita menetetään myös tappeluissa ja onnettomuuksien kautta. Jotkut urheilulajit ovat hampaille riskialttiita lajeja, kuten esimerkiksi jääkiekko ja nyrkkeily.

Kuva 1. Jääkiekkoilija

Jääkiekkoilijoilla on varmasti hyvä kunto, vaikka hampaita puuttuisikin, mutta harva suomalisistakaan on kuullut kansanrunojen kovaluonteisista naisista ja paikasta nimeltä Kunnola, jota voi pitää todellisempana ja alkueperäisempänä naisten maan, Pohjolan akan, harvahampaan maana. Kunnola on myyttitopos, josta ei juuri tiedetä varmuudella mitään. SKVR-digikorpuksessa muutama runo kertoo kunnottarista, runoaihe on otsikoitu metatiedoissa sanoilla ”Ajoin Kunnolan kujaan”. Kunnotar on tulkittu juontuvan sanamerkityksestä nainen. (Krohn 1915:122) Manuttaren rinnalla mainitaan myös Penkeretär ynnä Kunnotar Maanhaltian lepytyksessä: Manutar maan emäntä, Penkeretär perehen äiti, Kunnotar valittu vaimo. joka olet varsin valvehella, aina aikaisin havahat, tule nyt kullan muuttelohon! Kunnotar voisi kenties saada selityksensä, jos muistiinpano on luotettava, ottamalla huomioon Gananderin säilyttämät Synnytysloitsun säkeet: Kupehesta Kunottaran, lapsenvaimon lappiosta. Kunottareen, jonka runomitta vaatisi luettavaksi Kunnotar, "lapsenvaimon" merkityksessä tekisi mieli yhdistää ruotsin qvinna ja norjan kona 'nainen'. Pesäpallossa juostaan kunniajuoksu eli kunnari, kun pelaaja ehtii omalla lyönnillään kolmospesälle. Mytologisesti kunnari tarkoittaa korkeaa paikkaa, kunnar = högre trakt. Lönnrotin sanakirjassa Kunotar on määritetty vahvaksi naiseksi, kykyjen jumalattareksi, -> Kunnotar, formågans gudinna, stark qvinna (myth.) voisi kai sanoa naisenergian, kyvykkyyden ja monitaitoisuuden jumalattareksi. Ja sitten meillä on vielä runouden kirjainpudokkaat, jonka perusteella voi arvailla kunnon ja unnon olevan samaa tarkoittavia termejä, sillä runoissa tapaa joskus mystisen sanaparin: Yks oli Unto, toinen Vento tai käydä unnon käydä vennon. Unno on liitetty Untamoiseen ja uneen, vento on tietäjän nimi, joka elää sanassa ventovieras tai ysymysfraasissa Suomen saloilla, ”Mistä kaukaa vieras tulee?”

SKVR-korpuksen runotyypittelyssä rinnastetaan Kuutola ja Kantola sekä Vietola säkeessä ”menet Vietolan mäelle, Kuutolan kujien suuhun.(SKVR II 220 a). Sirpaleista on tieto, mutta oudommaksi menee, kun siirrytään harvahampaan haukkujaisiin ja koiriin Jänölässä, jossa tapahtumat saavat ihmeteltävän käänteen. Hämähäkki huoran poika Laittoi langan, ruotsinlangan, satoja markkoja maksavan ja lähti hiirenkarvaisella heposella meren jäätä pitkin liikkeelle kunnes saapui rytisten Kuhnoisen kodan eteen Vemmelvaarassa. Kuhnoinen tuli ulos kodasta kesken kullan keittämistä, huttukattila kädessä ja voivarjoinen kämmenpäässä. Oltiin Jänölässä jossa oli kolme koiraa riukku, räykky ja puritsa, tuo harvahammas haukkujainen. Kuhnoinen yrittää houkutella tulijaa ihmetupaansa, mutta kulkija tahtoi jatkaa matkaa. SKVR II 272

Runo tulee ymmärrettävämmäksi Lukin kautta, joka on saanut sekä hämähäkin että hiiden kautta merkityksiä. Myös runotyypittelyissä o n oivallettu yhteys mainittujen tekijöiden välillä sillä Laatokan Karjaasta poimitun runo viiteteksteihin on laitettu runon edustavan teemoja

-Ajoin Kunnolan kujaan
-Hämähäkin runo
-Hämähäkin sanat
- Ihmetupa. SKVR VII3 loitsut 989 a

Nimiviita lisääntyy loitsussa SKVR VII3 loitsut 998, jossa ajetaan Kuhmolan kujaan, jossa luokki tarttui Kuhmon puuhun ja Kuhmotar tulee pihalle. Hänelläkin kolme koiraa Linkko, Lankko ja kolmas purijakoira, harvahammas, joka puree. Sitten runo katkeaa ja siirrytäänkin Kunnolan koirien pariin ja noitakuvauksiin, sillä Kunnolan kujan puista kurkistelevat niin velhot, tulikurkut kuin lappalaisetkin, tietäjiä koko sakki. SKVR VII3 loitsut 998.

On vielä palattava tässä hämähäkin verkkokudelmassa väitteeseen kunnottaresta naisena. Myyttisiin arvoituksiin kuuluu sammon ohella arvailla kultanaisen hahmoa. Kunnolalla on vielä yksi merkittävä toisinto, jossa Kunnola, Kuhmola kääntyy Kultalaksi, jonka tuvan karsina oli rakennettu Kalevan luista ja penkit pienistä rahoista, pöytä oli kultakoristeinen. Matkaaja kuitenkin kieltäytyi, koska tiesi Kullattaren pitävän villieläimiä lemmikkeinä, sudet oli suitsi suussa, karhut rautakahleissa. VII3 loitsut 994

Kunnola-hämnähäkkirunojen laita on kuin morsiamen, jotain uutta, jotain lainattua, jotain sinistä. Harvahampaaseen liittyy paljon muttakin kuin Pohjan akan epiteetti. Osa runosäkeistä on melko tulkinnanvaraisia, kuten runossa, jossa sormuksen viejä on kurki harvahammas. Linnulla nimeltä kurki (grus grus) ei ole hampaita, karhulla on, on myös tiedettävä kurki yhdeksi karhun peitenimistä. Tarinassa kertoja menee suolle pesemään pyykkiä ja pudottaa sormuksensa, ja kun hän etsi sitä hän huomasi karhun (kurjen) kuusikossa, harvahampaan haavikossa, joka oli varas, vihainen mies. XIII1 1302

Edellä ilmeni joitain tietäjän nimityksiä Kunnolan puissa ja lisää tulee, sillä runotyypissä ”haukku” on selitys sanalaskuun – Ei haukku haavaa tee! Kyse sanonnassa ei ole koiran haukunnasta, vaan noidan varaussanoista. Ei vain kurki ole hämäävästi sanottu, myös hauki näyttäytyy toisenlaisena ”haukku” -loitsussa. Runo on otsikoitu nimellä hauki. Runo alkaa näin.

Kuka haukkui harvahammas,
Kommisuu kovin kiros? -
Kun sinä haukut harvahammas,

Kommisuu kovin kiroat
Kuin kipeästi minä kiroan
Ja makeasti manaan:
Mene luokse loihtijasi,
Käy luokse käskijäsi!... SKVR IV3 4221 yk

Kommisuu, hammassuu ovat tietäjän nimityksiä. Vielä on muitakin sanoja, korpuksesta poimittuja. Viimeisenä tarkastelun kohteena on osaantaloitsu, jossa kerrotaan Pohjan eukosta, irvahamapaasta, joka synnytti kosken partaalla yhdeksän lasta, mutta niille ei löytynyt nimen antajaa. Viimein Pohjan akka antoi itse nimet tautilapsilleen, mutta jätti ensin kolme nimeämättä. mutta lopulta antoi viimeisillekin nimet. Lapsista tuli Rujo, Rampa, Verisokea. Rujo on jousen haltija, Rampa nuolten tekijä ja Verisokea ampuu taudit matkaan. Ammus osuu ensin pilviin., toisella kerralla kallioon ja kolmannella kerralla ihmislihaan. Tällä osaantaloitsulla tiedetään Suistamossa erään Andrei-nimisen parantaneen lehmää pistoksista. Antrei pani suolaa ja vettä astiaan ja rupesi sitten puukolla seosta hämmentämään samalla loitsien ja astiaan vähä väliä sylkäisten. Antrei luki loitsun kolme kertaa peräkkäin ja kun tuli säkeisiin "katkon kehnon keihäät, pirun pojan pistokset", katkoi hän hylkyvanteita parannettavan lehmän selän yläpuolella. Lehmä oli sairastunut "ammuntaan", ei jaksanut olla ylhäällä. VII4 loitsut 2684

2. Suu ja hampaat kansanrunoissa

Sanat suussani sulavat, puhe'et putoelevat,
kielelleni kerkiävät, hampahilleni hajoovat.
Kalevala 1. ru

Hauki on toisintonimeltään kuolasuu, jänis ristisuu, Väinämöinen partasuu. Suu -sanan määrää nostattaa myös laatusana ”suuri”. Hampaistoon liittyy vain harvoja säkeitä, kuten _ suu liikkui, järisi parta, vaan ei leuka lonkutellut. (Kalevala 7.ru). Joskus jopa kirjoitusasun virheellisyys nostattaa hakusanojen määrää, suu sinervän silpomat ovat tietenkin suosinervän silpomat. Toki sekä suohon että suuhun uppoaa, tai se nielee, mutta silti sanat eivät ole synonyymejä. Kalevalan yhdeksännessä runossa toistuu virhe ”suu sinervä”, joka todellakin kuuluisi olla merkitykseltään suosinervä, mutta tarkoitetaanko sanalla rautaa vai ruostetta onkin jo epäselvempää, koska runosäkeet sanovat: Siitä syntyi kolme neitiä, koko kolme luonnotarta raudan ruostehen emoiksi, suu sinervän siittäjiksi. Voisi tulkita niinkin, että luonnottaret ovat ruosteen emuita. Sitä mitä ruoste on raudalle, on karies hampaille. Seuraava suoraan hampaisiin kohdistuva runosäe on loitsu, jolla pyritään vaientamaan koiran haukunta.

Lemminkäinen sanoo: - Sule, Hiisi, haukun suutta, Lempo, koiran leukaluuta, laita sulku suun etehen, haitta hammasten välihin, ettei ennen ääntä päästä miehen mentyä sivuite! 12. ru. Suu hellittelynimenä on mainittu Tapion neidistä, joka on simasuu. 14. ru Suu ja ikenet on mainittu Antero Vipusen virressä, kun Väinämöinen ensin kaataa sanojen hakuretkellä metsän puut ja tunkee sitten miekkansa Vipusen suuhun.

”Syöksi rautaisen korennon suuhun Antero Vipusen, ikenihin irjuvihin, leukoihin lotisevihin … Tuopa virsikäs Vipunen heti herkesi unesta. Tunsi koskevan kovasti, kipeästi kiusaisevan. Ja niin kävi, että Vipunen nieli Väinämöisen suuhunsa, sillä seistessään Vipusen leukaluilla, Väinämöinen horjahti Vipusen suuhun. ”Heti virsikäs Vipunen avoi suunsa suuremmaksi, leukapielensä levitti, nieli miehen miekkoinensa, kulahutti kulkkuhunsa. 17. ru Ahdingostaan tietäjä pääsi noitakonstein, kun taikoi vaatteensa pajaksi ja sanoi Vipuselle: Avaa suusi suuremmaksi, leukapielesi levitä, pääsisin mahasta maalle, kotihini kulkemahan! 17.ru Suu liittyy laulutaitoon Kalevalassa, Lemminkäinen, Kaukomieli kysyy saarelaisilta lupaa tulla maihin, ja toteaa olevansa laulaja, jolla sanat suussa sulavat, ikenillä itävät. 29. ru Karhun hampaat ovat tietäjän välineitä, Kalevalassa mainitaan karjaloitsu, jossa karhua kielletään suun ruman rupeamasta, hampahin hajottamasta, kämmenin käpyämästä. 32. ru Kolmaskin Kalevalan sankari Ilmarinen joutuu hammasteltavaksi, kun ei kuolleen vaimon tilalle toista tytärtä annetakaan, vaan Pohjolan emäntä sano: Ennen työnnän tyttäreni, laitan lapseni vakavan koskehen kohisevahan, palavahan pyörtehesen, Manalan matikan suuhun, Tuonen hauin hampahisin. (Kalevala 38.ru)

Kalevalan hammaskuvasto sisältää kansallisen arkkisoittimen, kanteleen synnyn. Ensimmäisen kanteleen hauenluinen alkuperä on tunnettua aihe, sen sijaan Lemminkäisen laulu sammon menetyksen alkuperänä on vaietumpi tarina. Kun sampo oli saatu vietyä veneseen, ja sammon ryöstäjät olivat kotimatkalla Lemminkäinen ei malttanut olla laulamatta; suu liikkui, järisi parta, leukapielet lonkaeli. 42. ru.

Sanavartalona suu liittyy sanaan suuttua, johon viitataan Kalevalassa monta kertaa. Sisu liittyy myös suuttumiseen, sinnikkyys, pinnistely ja ponnistelu sisukkuuteen. Sisun alkuperä on karhunmetsästyksessä. Karhulta sisu nousee, kun se ajetaan talvipesästään surman suuhun. Luonnollisesti karhu pistää hanttiin, käy päälle, taistelee vastaan kynsin hampain, puree ja raatelee mikäli mahdollista silpaisee tukkakuontalon silmille. Se Kalevalan hammasrunoudesta, on aika siirtyä pohtimaan mitä Suomen Kansan Vanhat runot kertovat suusta ja hampaistosta hakusanoilla: hammas, ien, suu, leuka, sylki.

Suomineidon leukaperät sijaitsevat pohjoisessa Suomessa, josta löytyy Hammasjärvi, toinen Hammasjärvi löytyy Joensuun tienoilta. Inarinsaameksi Hammasjärvi on Pännijävri, se sijaitsee Lapissa ja on osa Hammastunturin erämaa-aluetta.

Hammasjärven ja hammastunturin sijainti. Mainittu ”Pännijävri” on toinen todiste hampaiden yhteydestä tietäjän imagoon. Pohjoisessa kansan keskuudessa ”vittu” on tietäjä, ja kuten nykykielestä tiedämme, silloin kun jotain ottaa päähän, häntä suututtaa, pännii, vituttaa. Ja tietäjä-samaanin oli esitettävä riittinsä ikään kuin vihan vimmassa. Hammasjärvi on myös Ivalossa.

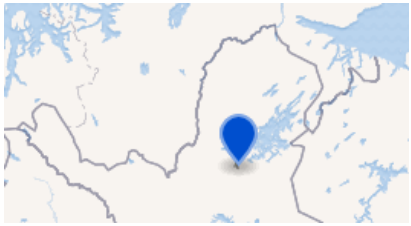

Kuva 2.
Hammasjärven ja Hammastunturin sijainti.

Kuva 3.
Parikkalan patsaspuiston tekohammashymy lasittunein silmin.

Hammaslääketieteen ohella on myös hammastaidetta. Parikkalassa on patsaspuisto, jonne tekohammastaiteilija Veijo Rönkkönen on loihtinut hampailla elävöitettyjä betoniveistoksia. Osana näköisyyttä ja lisättyä todellisuutta ovat myös lasisilmät .

3. Hampaan sanat

Aloitan tarkastelun listauksen oudosta tuloksesta ”hampaan sahat”, kohteita SKVR-korpuksessa on on vain yksi, ja sisällöstä päätelle kyse ei ole purupinnasta, vaan hammasmadosta. Säkeen viitoittamasta runosta selviää hammasmadon toisintonimet, helvetin mato ja hampaan koi, jota käsketään pois elävän ihmisen hampaasta, koska se kuolettaa hammasta niin kauan kuin se syö sitä. Mistä on kyse? Perustulkinnan mukaan hammasmato on ontologinen luokittelu- ja nimeämiskäytänne, joka liittyy hampaaseen ja aivan oikein on arveltu hammasmadon, karieksen koituvan hampaan kuolemaksi, ellei sen etenemistä pysäytetä. Hampaat on siten yläkäsite, jonka alakäsite on karies, hammasmato alias helvetin mato tai hampaan koi. Mitä voimme tietää tästä yhdestä tiedonannosta? Eri seuduilla Suomessa oli ennen 1960-lukua varsin fluoriton ravinto, koska maaperä on tästä hammasluustolle tärkeästä mineraalista köyhää. Siksi itäsuomalaisten hampaiston kunto oli vielä 1950-luvulla kehnohkoa. Kun fluoria lisättiin alettiin lisätä veteen ja hammashoidotkin kehittyivät hampaiston kunto alkoi parantua, mutta tekaritaiteilijalle Parikkalassa riitti 1900-luvulla materiaalia kuolleiden tekohampaista. Epistemologien tieto runosta X2 3195 keskittyy taustatietoihin, runo on kerätty Porista Satakunnasta 1889, ja tieto saatu 30-vuotiaalta Emil Modenilta. Eksistenssi ilmenee tutkijain tekemästä runotyyppiluokittelusta, jossa todetaan kyseessä olevan hammastauti, josta yhden sijaan löytyy peräti 309 kohdetta. Ja kuten alussa on kaavailtu, kyse todellakin on loitsurunoista, sillä viiteketjuna on 6. loitsut > 5. Tautiloitsut > Hammastauti.

Hyvällä syyllä voidaan olettaa hammastaudin symptomin olevan karieksen loppuvaiheessa hammassärky, tulehdus ja turvotus. Kokijalleen varsin essentiaalinen, olennainen kokemus, jolloin halutaan päästä vaivasta eroon, loitsien tai hakeutuen hammaslääkäriin. Systeemissäni on käsite ”Merkittävä lapsus”, mikä tarkoittaa mm. tässä esimerkissä esiintynyttä outoa kohdesäettä, joka osoittautui kirjoitusvirheeksi.

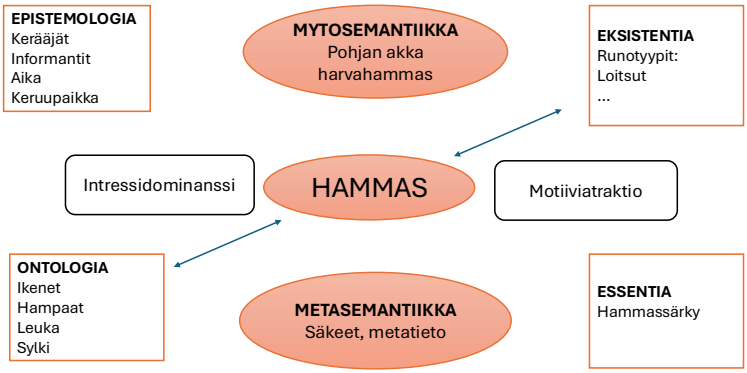

Kuvio 4. Mytosemanttinen hammastieto.

Kehä kiertyy, ja palataan metafyysiseen ontologiaan, hammastauti. Loitsujen hammastautiin on käytetty erilaisia keinoja ja sanoja, yksi hoitokeinoista on. ns. numeroloitsu, joka on runossa XV 653. mystisesti merkitty otsikolla ”Hammasten hätäsanat”, keruupaikkana Pohjois-Savo. Sitten onkin syytä aloittaa tekoälyn koetus vanhan maantieteellis-historiallisen koulukunnan muistoksi. Haluan tietää, onnistuuko siltä hammasatlaksen teko. Vastaus on ei, paikkatuntemus on kehno, nimet ovat muodoltaan mitä sattuu ja sijoittuvat minne sattuu.

Kartan pisteet eivät ole kohdallaan. Sanapilvestä ei saa muodostumaan Suomen karttaa, ja korostus painottuu Lounais-Suomeen.

Askola / Enontekiö / Eräjärvi / Eura / Hausjärvi / Heinola / Heinävesi / Helsinki / Honkajoki / Hämeenkyrö /Hämeenlinna / Ikaalinen / Ilmajoki / Ilomantsi / Joutsa / Juuka / Juva / Kaavi / Kalvola / Karstula / Karttula / Karvia / Keitele / Keltto / Kempele / Kerimäki / Kesälahti / Keuruu / Kiimaisjärvi / Kiikala Kiiminki / Kirvu / Kitee / Kittilä / Kiuruvesi / Kivijärvi / Koivisto / Kokemäki / Kontiolahti / Kontokki / Koprina / Korpilahti / Koski / Kuhmo / Kurkijoki / Kuru / Kuusamo / Lammi / Lavia / Leppävirta / Liperi / Loppi / Luhanka / Marttila / Merikarvia / Metsämaa / Metsäpirtti / Mouhijärvi / Nakkila / Narvusi / Nilsiä / Njebelitsa / Nurmijärvi / Oripää / Oulanka / Oulu / Paavola / Paltamo / Parikkala / Parkano / Parkano / Pertteli /

Pielisjärvi / Pihtipudas / Pistojärvi / Porajärvi / Pori / Porvoo / Pudasjärvi / Puumala / Pälkjärvi / Rantasalmi / Ranua / Rautjärvi / Renko / Repola / Rovanimei / Ruokolahti / Rääkkylä / Rääpyvä / Saarijärvi / Sakkola / Salmi / Savitaipale /Siikainen / Sodankylä / Soikkola / Somero / Sonkajärvi / Suistamo / Suojärvi / Suomussalmi / Sysmä / Säkkijärvi / Säämäjärvi / Taivalkoski / Tammela /

Tohmajärvi / Toksova / Turtola / Tyrö / Uhtua / Urjala / Uskela / Utajärvi / Uukuiemi / Uusikirkko / Vesanto / Viena / Vihti / Viitasaari / Viljakkala / Virrat / Vittanki / Vuokkiniem / Ähtäri.

Uljas listaus osoittaa hammastaudin olleen yleinen vaiva Suomessa. YSO (Yleinen suomalainen ontologia) jaottelee hammastaudit seuraavasti: bruksismi, hammaseroosio, hammaskivi, hammasplakki, karies, parodontiitti, periapikaalinen periodontiitti, purentavirheet. Kansanrunouden hammastaudit keskittyvät kariekseen, hammasmatoon. Hampaan sahat -runo antaa yhden runotyypin, loitsujen lukumääräksi 309, mutta todellisuudessa hammasta koskevia runoja on luokiteltu olevan myös lyyrisissä runoissa kaksi ja erilaisissa tilanteissa muutama myös, mutta pääasiassa hammastaudista ja sen parantamisesta puhutaan loitsuissa. Hammasmadolle on vaihtoehtoja, joskus se on hiiden poika: …ammun **hiien poijan** / Syömästä, kaluamasta / Haluisia hampahia, /Polosia poski päitä. *I4 590.* Se on myös hautta ja kolottaja: Lähe, haitta, hampahista, / Kolottaja, korvaluista, / Tule, poika, Pohjolasta, / Pohjan poika, rauta polvi, / Tätä hiittä hieromahan, / Juutasta rutistamahan SKVR I4 592. Hammassärystä kärsi myös Väinämöinen.

Aivan äyhki mies äkeä
Leuoista Pojan Kalevan,
Väinämöisen hampaista.
Toukka suohon tungetaan,
Mato maahan kaivetaan
Leuasta pojan Kalevan,
Väinämöisen hampahista,
Hampaita hajottamasta,
Leukoja levittämästä.
Levitköhön lemmon leukat! *V2 2587*

Väinämöisen vaivan syyksi on selitetty hammasmadon sanoissa Louhietar, vanha vaimo*. VI2 4486* Ajan mittaan huomattiin, ettei manauksissa ollut riittävästi voimaa karkottamaan hammasmatoa ja alettiin kokeilla vaihtoehtoisia arannusriittejä.

Ikaalisten kunnassa oli ennen tietäjä nimeltä Tuohitaival. Hänen ohjeistonsa mukaan hammaskivun saa pois, kun ottaa lakin pois päästä ja asettaa sen lattialle, ja sitten hyppelee sen päällä saappaat jalassa ja lausuu: Perkeleen lähettämä vikapää helvetin tuleen! X2 5438 (Viljakkala, Satakunta) Hammaskivun syistä ja parannuskeinoista oli eriäviä näkemyksiä ja osin selitykset ovat varsin epämääräisiä. Alla muutama esimerkki käytänteestä.

runo	**parannuskeino**	**vaivan aiheuttaja**
I4 570	palokärjen nokalla kaivellaan hampahien hajottaja	
I4 571	otetaan hauen päästä kivi	mato manalan sikiö,
		toukka tuonen tuuittama
I4 572	manaus; ota lempo leukaluusi, hiien hakki hampahasi	levinnyt lemmon leukaluu
I4 573	välikappaleilla; lepän oksasta 9 palaa	hiiden hinkkaama, juuttaan julkeus
I4 574	manaus; mene pimeään Pohjolaan,	lemmon leukaluu,
	Tapiolaan	tuonen hakin hampaat

Hampailla lienee ollut alun perin hammashaltija, Lukki, koska hammasmadon synnyssä todetaan: Umpi lukki umpi lakki, Umpi lukki luumpuria *XII2 5514.* Lapset loruilivat: Ota, lukki, luuhammas

ja anna mulle rautahammas! kun samalla viskattiin irronnut maitohammas tuvan uunin päälle. Tai sanottiin: Lukki luun purija, ota pois paska hammas, anna uusi rautahammas!

Mutta kun yrittää löytää Lukista runotyyppien mukaan runoja SKVR-korpuksesta, niin tulos on nolla, silti runohakukentästä löytyy 134 kohtaa, säkeitten mukaan haettuna, säkeitten mukaan haettuna kohteita on 202 sanalle ”lukki”. Tästä sanaryppäästä on yritettävä kartoittaa, mihin Lukki viittaa.

Lukki saa säkeissä koiran merkityksen, mutta sillä on myös salaperäisen Lukki-olennon merkitys hammastautiluokkaan merkityissä sanoissa, jotka on kerätty Kivijärveltä. Suhteellisen nuori informantti, vain 34-vuotias Heikki Niemi Kinnulasta kertoo vuonna 1884 taltioidussa tiedossa seuraavaa:

- Kun metsäkodalla on yötä heinänteossa, niin kodassa on *einepuu* edessä eli puu poikittain tulisijan ja miesten välissä. Aamulla ylös noustessa ennen kuin mitään muuta temppua tekee pitää kolmesti järsiä einepuuta ja sen sälöllä sitten kaivellaan hampaita, että vähän verta vuotaa, minkä jälkeen sitten kolmesti sylkäistään. Ja se tehdään vielä nyrki, että kun musikat ensi kerran metsään viedään sanotaan:

  "Järsipä einepuuta ettei mato syö".
  Sitten pannaan tikku siihen puuhun ja sanotaan:
  Hei *lukki* luuhammas,
  Anna mulle rautahammas,
  Sekä vaskinen valuta,
  Että kulta kuljettele,

einepuu = istuinpölkky,

nyrki = taikakeino

musikka = lehmä

Rautasille leukaluille,
Vaskisille ijenliholle. ”
SKVR IX4 355 yk

Nykyperinteessä maitohampaan lähtiessä suomalaislapset kätkevät hampaan tyynyn alle, ja kas kummaa, hammaskeiju käy sen jossain vaiheessa ottamassa ja tuo hammasrahan tilalle. Sen jälkeen alkaakin hammaspeikko väijyntätyönsä elleivät lapset kiltisti pese hampaitaan.

Satakunnassa ei tiedonantojen mukaan Lukki-sanaa käytetty, sen sijaan sanottiin "Tuossa, hiiri, luuhammas, anna mulle rautahammas." Kärsämäeltä 1800-luvun lopussa Lukilla on myyttinen merkitys talvipoikana. - Nouseppas lukki lumen alta,/ Talvipoika tantereestaXII2 7223. Kolmas tulkinnallisesti varottava esimerkki on runossa XII2 5530, jossa lukista puhutaan lukista Tuonen hakkina (koirana, matona). …
Ota lukki leukaluusi;
Tuonen hakki hampahasi
Syömästä, kaluamasta,
Puremasta, järskämästä,
Hammasta hajottamasta,
Leukaluita luistamasta,
Pääsasuja kaivamasta!
Tuonne mä sinua käsken,
Tuonne keitoa kehotan…

Runoesimerkissä sasu on selitetty aivoiksi, mikä on tässä yhteydessä lähtökohtaisesti väärin samoin kuin keito-sanan selityskin. Keitolainen on käärme, mato. Sasuluu on Karjalan kielen sanakirjan mukaan sarven pehmeä sisus, huokoinen luu, hohka, jonka teonsanana on

sasuvuo eli kovettua, sarveistua. Lukki-vihje löytyy myös kiron sanoista, jossa se on lukki lumpehen alainen.
Kiron sanat.
Olipa mulla muinen musta koira,
Rakki rauan karvanen hevonen,
Lukki lumpehen alanen, XII2 5431

Pääsääntöisesti perinne on säilynyt kansanuskomuksena ja lastenperinteenä Lukille osoitetuissa sanoissa: Ota, lukki, luuhammas, Anna mulle rautahammas! Rituaaliin kuului heittää irronnut maitohammas uunin pankolle. Vuokkiniemellä on hammas osoitettu hiirelle, jolle heitetään sittahammas. Toisintoja on runsaasti, sillä metasäe runotyypistä ” "Lapsen maitohampaan lähtiessä" tuottaa peräti 443 kohdetta. Hammasluuta kohtaan on selvästikin tunnettu pelonsekaista kunnioitusta. Ehkä on syytä jättää muunteluversiot ja keskitytään sen sijaan, mikä runosäkeiden ryteikössä kenties on meta-mytosemanttisesti olennaista ja keskeistä. Mikäli edetään lingvisti Tuomo Jämsän verbistruktuurien mukaan, niin maitohampaan lähtiessä keskeistä on, että hammas lähtee (irtoaa) ja heitetään Lukille vakiintunein saatesanoin. Hampaan irtoaminen edustaa semanttista mikrorakennetta. Makrorakenteen tasolla kyse on jonkin tavoittelemisesta, kun pyydetään Lukkia antamaan tilalle pysyvät hampaat eli rautahampaat. Syvämerkitys ei kuitenkaan ole vielä tässä.

Edellä on jo vihjailtu Lukin viittaavan moneen eri hahmoon kansanrunoissa. Lukki on koira, joka luskuttelee. Pohjoiskarjalaisittain ihminenkin voi louskuttaa leukojaan, eli puhua syyttä suotta. Ilman asiantuntemusta ei voi arvat, miten kiron sanojen lukki, joka on vedessä lumpeen alla, on samalla rinnastettu koiraan ja hevoseen. Itse asiassa tämä on vielä suoraviivaista puhetta, jos tietää kyse olevan Hiidestä ja sen

tekosista. Monessa säkeessä esiintyy myös hiiri, jolla on kaksoismerkitys sekä nakertavana ja jyrsivänä eläimenä että tautihiitenä.

Miten Lukki-runoja olisi tulkittava? Varmaa on, että Lukki liittyy jotenkin hampaiden haltijuuteen. Meemikaavana mainitut eläimet edustavat Lukki-uskomusten hierarkiaa, jossa sana ensisijaisesti tunnetaan hämähäkin ja koiran merkityksinä. Hämähäkki on Lukin haltijaeläin, koska monin paikoin Suomen maata sitä on kunnioitettu pyhänä eläimenä. Lapsella maitohammas irtoaa luonnostaan, mutta aikuisella syynä on yleensä paha ientulehdus tai pitkälle edennyt, hammasluun mädättänyt karies, mädättäjänä ns. hammasmato. Käärme on runoissa myös mato, mutta myös keito, keitolainen, itse piru. Tietäjän ja noidan apueläimenä käärmettä nimitettiin koiraksi. Nykyajan lastenkirjojen noitakuvituksissa noidat eivät ainoastaan lentele ja keittele padassa liemiä, paikka jossa noitakeitoksia tehdään on yleensä sen verran pimeä ja epäsiisti, että nurkissa pyöriskelee hämähäkkejä verkkojaan kutomassa. Antropologi Mary Douglasin mukaan lika on ainetta väärässä paikassa. Hammaslääkäri Sampo Seppäläinen totesi hammasmadosta, ettei se tietenkään voinut mikään mato olla, karieksen aiheuttaa bakteerit hampaassa. Hämähäkki lian symboliseen kuvastoon kuuluvana on runollinen vastine bakteereille. Käärme on salakavaluuden symboli, joten se on hyvä tunniste hiljaa ja kavalasti etenevälle sairaudelle, siinä vaiheessa kun tuska, kipu ja hammassärky iskee, on usein myöhäistä pelastaa hammas. Joissain loitsuissa hiiri lähetetään metsään, Tapiolaan, Pohjolaan hampaita jäytämästä.
Koska manausten pääpiirre loitsuissa on vaivan lähettäminen takaisin lähettäjälleen tai lähtökohtiinsa, on hiiri tulkittava metsän hiideksi, lumpeen alla asuja taas haueksi, jota myös

vesihiitenä mainitaan. Hauella on kalaksi poikkeuksellinen hammasvarustus, joskin rustoinen eikä kovinkaan pysyvä.

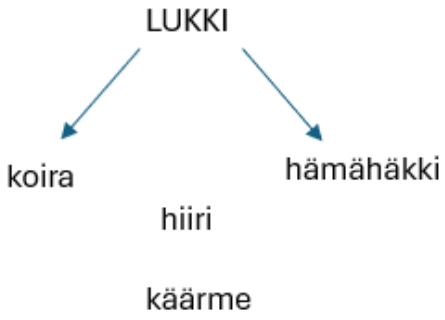

Kuvio 5. Hampaiston eläimelliset semanttiset komponentit.

Suomen murrearkistossa on myös keräelmä lukki-sanojen selityksiä. Oma koosteeni tuosta arkistosta tulkoon nyt tässä huomioiduksi. Sen mukaan kansanuskomuksissa a) Lukki vaikuttaa hampaitten kasvuun. b) Lukin ja hämähäkin yhteys on huomattu, koska eräs sanastajaverkoston jäsen tuumii. ”

Mahtaisikohan Lukki-haltijalla olla jotakin yhteyttä sen kunnioituksen ja pelon kanssa, jolla vanhat hämähäkkiin suhtautuivat. Sitähän ei saanut missään tapauksessa tappaa, sillä joka sen teki, sen talon lehmät rupesivat verta lypsämään. Hämähäkkiä sanottiin lehmän tädiksi. Lukki mainitaan myös välipyöränä, jolla nostetaan multaa savea tiliä yms. katolle. Varsin mielenkiintoinen seikka on sensuuri, jota E.N. Setälä aikanaan harrasti. Uskomuksellisten sanojen kyselyyn saatuja sanoja armottomasti silputtiin sanalipukkeille, ja osaa sanoista tai sanojista ei kelpuutettu joukkoon lainkaan. Tällainen tapaus sattui Lukin kohdalla, ilmeisesti tiedonanto soti kerääjän intressidominanssia vastaan. Yhdeksässä silppulaatikossa on

kuitenkin jäljellä tiedon repale, jonka on antanut Otto Kaasinen Liperistä 13. 11.1928.

Hänen tiedonannossaan sanotaan, Lukki on hammashaltija, joka oleskeli uunilla. Myös viitasaarelainen Kaarlo Halonen todistaa Lukin olevan hammashaltija, joka asui uunilla, ja jolta pyydettiin vaihdossa pysyvää hammasta. Viime mainittu sanastaja pohtii myös hämähäkin ja lukin eroa, pieni musta hämähäkki on verkohämähäkki ja pitkäkoipinen hämähäkki on lukki. Joissain tapauksissa irronnut hammas heitettiin kiukaille, mutta saatesanat pysyivät samoina:

> Tässä sulle luuhammas, anna mulle rautahammas, kovan leivän syömähammas. Omat arkistomuistiinpanoni vastaavat SKVR-korpuksen mahdollistamaa tulkintaa.

4. Hampahat

Olin ehtinyt koota kansanrunouskorpuksesta kaikki keksimäni sijamuodot, ja jäin ihmettelemään murremotojen puuttumista, kunnes törmäsin sanaan hampahat, joka oikeastaan on runomuoto ja tällä hakusanalla löytyi suhteellisen runsaasti lisätietoa. Runoanti on yhdistetty muihin sanoihin kokonaiskuvan saamiseksi, sillä mitään aivan oleellista eroa ei runosisällöissä ole käytettiinpä sanoja hampahat tai hampaat. Sen sijaan yksiköllä ja monikolla on eroa, koska Lukki/lukka runossa on usein esiintyvä formula maitohammas ja rautahammas. Tunnettua on myös Pohjon akan lisänimi harvahammas, mikä voi viitata hammasväliin etuhampaissa, tai osin hampaattomaan suuhun, mutta mahdollisesti myös kalastustaikuuden spesialistiin. Yleisesti harvahampaalla on ymmärretty hampaistoa, josta puuttuu hampaita. Joskus harvahampaan tilalla on irvihammas.

Sanojen semantiikkaa voi kokeilla ja testata sanaketjulla, löytyykö kantasanasta vastaava verbi, teonsana. SKVR-korpuksessa on kaksi runonäytettä sanalla hammastavi.

…
Joka haapa hammastavi,
Joka sammakko sanovi,
Joka hauki hammastavi… VII2 1783

Pihtipuolinen purevi,
Halko-orsi hammastavi;
Oven suuss on ou'ot silmät,
Kierot keskilattialla, VII2 2944.

Vaikka hammastamisen runot ovat harvat, niin itse funktio ei. Kyseessä on ns. soimasanat. Toisin sanoen ihminen voi joutua toisten hampaisiin irvittäväksi.

Hampaattomuus tuotti iän myötä koukkuleukaisuutta tai väkäleukaisuutta, mikä sekin on hämähäkkien ohella noitatarinoiden vakiokuvastoa. Hammas -alkuisten proprien esiintyvyys järvinä ja tuntureina viittaa tietäjyyden sekä riittikäytänteiden ohella hampaita pidetyn arvossa, niitä kunnioitettiin ja käytettiin taikakaluina. Luissa oli ja eli esi-isien voima ja taito. Joissain tapauksissa todettiin, että tietäjällä tulee olla täysi hammasrivistö.

hampahat		242
hampahissa	65	
hampahista		97
hampahilla		36
hampahilta		3
hampahille		14
hampahien		2
hampahia		37
hammasten	126	
Yht.		**622 kohdetta**

Lukki ei ole ainut myyttinen hahmo, johon hampaat ja hammasmato voidaan liittää. Siirrytään satujen maailmaan, Syöjättäreen, joka esitetään joissain runoissa myös hammastaudin emuuna, alkuperänä ja synnyttäjänä sen lisäksi että Syöjättären syljestä syntyi käärme, mato – tai ehkäpä juuri siksi. Tarkasteltavaksi ja tulkittavaksi otin yhdeksän teemaa tai näkökulmaa hampaistoon ja hampaiden mytosemantiikkaan.

Säkeiden esiintyvyys paljastaa toista kansan motiiviatraktiosta kuin mitä yleisen perinnetietämyksen perusteella voisi arvella. Hammasmadosta on kaikkein vähiten kohdetuloksia. Alla olevaan taulukkoon on laitettu säe-esiintymien määrä näkyviin. Tuloksesta on poistettu täysin samasanaiset runo-osumat. Yhteensä tutkimus sisältää 1581 aiheeseen soveltuvaa runosäettä.

Hammas 319 säettä	Hampahat 319 säettä	Hampaista… 104 säettä
Rautahammas 167 säettä	Hammasmato 22 säettä	Suu 62 säettä
Sylki 105 säettä	Ikenet 49 säettä	Leuka 430 säettä

Seuraavassa kerron näiden säkeiden sisällöstä tarkemmin, mutta ennen sitä voidaan yrittää tulkinnan ohjausta ugramen avulla. Taulukon ryhmittely antaa esiymmärryksen suomalaisen kansanrunouden hammaskäsityksistä. Mikäli kehikon teko onnistuu kuta kuinkin järjellisellä tavalla, on näkemykseni ihan varteen otettava. Fokus on tietenkin ”hammasrustinki”, jossa leuka on kiinnitysalustana ja ikenet toimivat ikään kuin iskunvaimentimina ja tiivisteenä. Jos nämä tiivisteet löystyvät tai rappeutuvat liiaksi, tuloksena on parodontiisi ja mahdollinen hampaiden irtoaminen. Hampaiden puuttuminen vaikuttaa ulkonäköön ja leukapieliin. Välivaiheessa on episteeminen malli, johon on kategorioista sijoitettu viisi, joten kuvioon pitää sisällyttää vielä suu, ikenet, sylki ja leuka. Koska leualla on eniten kohdeosumia, sijoittuu se tulkintakuviossa fokukseksi, ja toivotaan ettei juttu mene pelkäksi leukojen louskutukseksi.

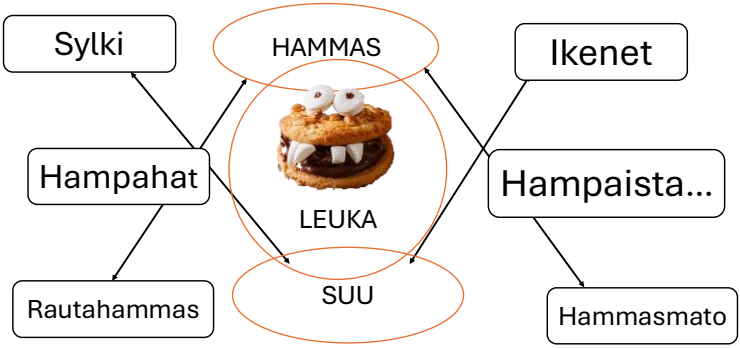

Hammasjana = kansanuskon akseli
Suujana = hammashoidon akseli

Kuvio 6. Hampaiden metasemantiikka ugramella tarkasteltuna.

5. Hammastauti

Kova tauti on vaatinut kovat keinot ja välikappaleet, jotta hammasmatoa sairastava olisi saanut helpotusta oloonsa. Kovassa taudissa tuli ottaa kyläkunnan yhteinen ruumislauta, jonka päällä oli monta kuollutta ruumista maannut, lautaan näverrettiin reikiä ja kipu siirtyi tuohon lautaan ja vainajien vaivaksi. Joskus riitti hoitotoimenpiteeksi pelkät lohtusanat. Suuvettä särkeviin hampaisiin saatiin lähteestä, jolle oli uhrattu muutama hopearaha. Hammastauin tunteminen oli tarkka tehtävä, joka piti erottaa muista vaivoista.

Hammastautiriitissä sairas vietiin siihen huoneeseen, jossa ruumis oli ollut laudalla. Huone oli sairaan mitattava kolme kertaa myötäpäivään, samoin kolme kertaa vastapäivään sylimitalla. Seuraavaksi piti mennä ovesta ulos taakse katsomatta kunnes oli päässyt savupuun alle eli lämpimään huoneeseen. Sen jälkeen otettiin kolme leppäpuun oksaa ja sidottiin oksat punaisella langalla yhteen. Suolaa, kolme kuninkaan rahaa ym. laitettiin pussiin, ja sillä kierrettiin sairas kolme kertaa myötäpäivään ja samoin vastapäivään. Pään, keskiruumiin ja jalkain ympäri pyyhittiin niillä tahuksilla ja luettiin Isämeidän rukous, uskonkappaleet ja Herran siunaus. Vietiin tahukset hautausmaalle ja viejä ei saanut katsoa taakseen ennen kuin pääsi lämpiävään huoneeseen.
VII4 loitsut1914.

Tulkintaa ja yleiskuvan saamista kansan hammastauti -käsityksistä hankaloittaa monet osin ristiriitaiset vihjeet ja tulkinnanvarainen aineisto. Hammastauti on metatietoa, joka viittaa runotyyppiin 6. Loitsut > 5. Tautiloitsut > Hammastauti, mutta jos hammastautia

etsii, kohdeosumia on vain 53. Tämä on silti kohtuullinen määrä tarkemmin tulkittavaksi.

Yleensä kansanrunojen hammastaudeissa on kyse hammasmadon eli karieksen aiheuttamista vaivoista ja haitoista, kuten särystä, kivusta ja hampaiden ”hapantumisesta”. Hammaslääkäreitä alettiin kouluttaa 1890-luvulla, mutta maaseudulle nämä taitajat eivät vielä ehtineet, joten pitkään tarvittiin kansanparantajia, joiden erikoistaitoihin uskottiin hammastaudin parantajana. Keinot olivat mielikuvituksellisia. Uskottiin taudin paranevan, kun palokärjen nokalla kaiveltiin hampaan juurta, ientä verille ja sitä verta pantiin sitten veteen tai viinaan ja siihen luetaan loitsu hammastaudin synnystä.

Loitsussa Tuulen tytti alias Pohjan akka tuli Ahavan hedelmöittämänä raskaaksi, sai kolme jälkeläistä, yhden Tuulettaren, toisen Pakkasen ja kolmannen Aallottaren, jonka luudasta irtosi harjas, josta sitten tuli Siitä syntyi Tuonen toukko, luun purija, syöjä, kaluaja, luiden murentaja. Tietämällä tämän syntytarinan, parantaja sai yliotteen hammastaudista ja kykeni näyttämään vaivalle teräksisest temput. Hammastaudin syntysanoilla terästetylle tropilla hoidettiin sairaan suuta ja pestiin päältäkin päin kipeitä kohtia. I4570.

Muita erikoisia välikappaleita käytettiin myös. Otettiin ennen käen kukkumista pyydystetyn hauen päästä kiviluu. Sillä kaiveltiin kipeän hampaan juurta verille saakka ja luetaan loitsusanat, joissa mato Manalan sikiö, tuo toukka Tuonen tuudittama, jonka isä Isteri ja äiti Esteri manataan Tuonen turpeeseen Manan majoille. Lopuksi otetaan tuo verinen kiviluu verineen pannaan takaisin hauen päähän ja palautetaan hauki järveen. I4571.

Monia muitakin konsteja tiedettiin ja osattiin, hammastaudin hoito

oli varsin mielikuvituksen kyllästämää, mutta usein kyllä kaiveltiin hammasta, vaikka väline vaihtelikin. Tuulesta tullut hammastauti saatiin kuriin kokkolinnun kynnellä kaivelemalla ientä verille.

Jatkotoimenpiteenä tihkuva veri käärittiin metsän kanalinnut untuviin sekä etsittiin metsästä pari tuulella toisiaan vasten kitkuttaen valittavaa puuta. Sinne kitkuttavaan rakoon pannaan nuo veriset untuvat. Etsitään kolme paikkaa, jossa puut kihnuttivat toisiaan vastaan, minkä jälkeen kokon kynsillä painellaan ja pyyhitään potilaan kipeätä paikkaa ja sanotaan taikasanat. Vaihtoehtohoito hammastautiin oli, kun otettiin myyrän hammas ja kaivettiin sillä hampaan juuria ja lausuttiin loitsu II820.

Tietäjä uskoi joskus hammasvaivan tulleen kirouksen takia tai nostettuna. Taudin syy vaikutti hoitoprosessiin, sillä tuulesta tarttunut tauti saattoi olla toisen nostama (yllyttämä). Sitä puoskittaessa ei manattu tautia kotiisa, ei Pohjolaan, ei kalmistoon, vaan tuuleen, koska se tuulen mukana kulkee ja tarttuu aivan viattomiin ihmisiin, ensimmäiseen vastaantulijaan, jota ei ole varustettu millään suojakeinolla.. I4593. Jos Hammastauti oli kiroista kiihtynyt**,** niin piti ottaa kolmesta kuplivasta hetteestä vettä, johon pantiin vanhoja, tuntemattomien hevosten hampaita. Vesi lämmitettiin ja sairas pestiin samalla tavalla kuin hiiden rikkeistä vapautettaessa. Sitten hevosen hampaat pannaan paikoilleen ja pesuvesi luiden päälle ja siihen manattiin tauti jäämään. I4594.

Erilaiset kivistys- ja kolotustaudit uskottiin olevan aina jonkun sukulaisen vainajan nostama. Tämä sukulainen, johon kuuluvaksi luettiin myös kummit, jotka oli lepytettävä uhrilla. Jos jollakin oli vaikkapa hammastauti, menee hän, kun tiedetään kuka vaivaaja on, tämän haudalle, sanoo: Heitä pois kivistys, älä vaivaa enää

minua. Annan sinulle tuulipaikan. Jos pakotus lakkaa, sitoo parantunut vaivaajan ristiin vaatetilkun, joka ei saanut olla punaista, vaikka sitäkin väriä käytetään. Tuulipaikkoja ripustetaan myös teiden varsilla oleviin risteihin, jos ei varmaksi tiedetty, kelle piti uhrata. I4643.

Hammastaudin parantajalla oli sanavarastossa manausloitsuja. Hän saattoi uhata kipuja menemään Kivuttaren kintaisiin, Vaivattaren vanttuihin, tai vaivat lähetettiin hauen hartioille, jonka matkassa tauti kulkeutuu kauas, lohessa vielä kauemmaksi ja siika sitäkin pidemmälle paikkaan, jossa vesihiisi eli näkki näykkii. VII4 loitsut1938. Saatettiin myös toivoa joen vievän hampaisiin pesiytyneen kivun pois. II1438. Tiedettiin ja havaittiin hammastaudin olevan ankara. Kivistykseen piti lukea sanat: Vaikea on vatsatauti, vaikeampi on hammastauti. III34462. Hammastaudin hoidossa porataan ja pistellään piikkejä, niin ennen kuin nytkin, vain tavat ovat muuttuneet. Kokeiltiin seuraavaa. Autiolta pellolta jos löydettiin vanha karhin lauta, otettiin siitä tikku, jolla kaivettiin hampaita niin että veri alkoi vuotaa- Sen jälkeen etsittiin puro, jonka virtaussuunta oli pohjoiseen päin. Virran varrella piti olla lenko puu, joka on nojallaan puron päällä. Lenkoon kaivettiin reikä käsiporalla, ja kirveellä lyötiin tikut siihen reikään ja tikku kiinnitettiin vielä naulalla kiinni puuhun ja lausuttiin saatesanat. VI24468.

Yleinen välikappale hammastaudin parannustavoissa oli suola. Siivilään pantiin suolaa ja se laitetaan jonkin raunion päälle. Kysytään, Torajaako Tuonen toukka, nariseeko maan matonen pirun pihtien nenässä. Kukas tähän käski, jäseniä jäytämään, hampaita kolottamaan? Sitten manattiin tauti pimeään Pohjolana, tarkkaan Tapiolaan. Lopuksi hierottiin suolalla kolottavaa paikkaa. VII4 loitsut1912. Suolaa tarvittiin myös tässä vaihtoehdossa. Suolat

piti viedä metsään ja puuhun kaivettiin kolo, johon lyötiin kiinni suolapussi saatesanoilla: Järsi tuota, älä minun hampaitani! VII4 loitsut1952.

Kolotus tullee näistä loitsuista, joissa särkyä parannetaan periaatteella samanlaista samanlaiselle similus similibus. Sillä seuraavassakin parannuskeinossa tarvitaan puun koloa hoitotoimenpiteeksi. Kun hammastaudissa mato syö hampaita mennään metsään sellaisen hongan luo, jota ei todennäköisesti hakata. Puuhun kaivetaan kolme koloa pohjoispuolelle poralla, otetaan kolme kusiaista (muurahaista) ja kaivetaan hampaan juuresta verta, joka yhdessä kusiaisten kanssa pannaan puun koloon. Päälle naulataan leppänaula ja sanotaan saatesanat: Noiden suuta jäydä, älä minun suutani. VII4 loitsut1951

On ilmeistä ja mahdollista, että kolo ja kolotus ovat assosioituneet toisiinsa. Kieleen on jäänyt ilmaisu, jotain on jonkin suhteen hampaan kolossa eli jokin asia jäytää mieltä. Hammastaa on sekä tietäjätoimi että puunkäsittelyn termi, jossa puuhun työstetään lovi. Lovi vuorostaan on myös puun työstämistä, kun puuhun kaivetaan kolo, mutta lovehtia ja loveta lienevät samaa alkuperää. Samaanitietäjän nimenä tunnetaan kalevalaisista runoista mm. Loviatar, Lovetar, Loviatar.

Varmuus on paras, kuten seuraavassa loitsussa, jossa Hammastauti, joka ei ole ennen vaivannut parannetaan seuraavalla tavalla. Sairas apumiehineen, menee joen rannalle paikkaan, jossa ei sen koomin käy. Siellä porataan joen rannalla olevaan jokeen päin nojautuvaan koivuun joen puolelle reikä, joka ei saa ulottua puun sydämeen asti, ettei näet puu kuivuisi.

Hammastautisen on hierottava verta kipeän hampaan ikenestä ja sitten pantava suuhunsa yhdeksän kovaa suolan raetta, joihin

tuota verta on saatava tarttumaan suussaan. Nämä rakeet pitää sylkeä suustaan suoraan tuohon koivuun kaivettuun reikään, jonka päälle lyödään tervasnaula. Ennen sitä on hammastautisen syljeksittävä koloon veristä sylkeä. Naulaa lyödään yhdeksän kertaa ja sanotaan:

Syö perkele puuta ja pehkeitä
Elä kristityn kastetun luita kalava!

Pois mennessä tekee apumies edellään kulkevan ja taakseen vilkuilemattoman sairaan jäljille yhdeksön ristiä kirveellä. Nyt pitäisi hammastaudin paraneman. IX4357.

Edellä on hammasaihetta kansanrunoudessa käsitelty yhdeksän teemahahmotuksen kautta, kun asiasanoina oli hammas, hampahat, hampaista, rautahammas, hammasmato, suu, sylki, ikenet ja leuka. Ilmeni, että Lukki o ollut yleisesti tunnettu hammashaltija, ja vetänyt viime henkosiaan lastenperinteessä, kun lapsille on opetettu loru, Lukki tässä on sinulle luuhammas, anna minulle rautahammas eli irronneen maitohampaan tilalle toivottiin lujaa pysyvää hammasta. Lukilla uskottiin näin ollen olevan myös hampaan kasvatus toimialana.

Introna näin ollen oli hammastaudin sanat sekä hampaasta hampahista kertyneet metasäkeet sekä hammassuun merkitys tietäjän nimityksenä ja hammastamisen ja loveamisen yhteys rakennussanastoon.

Hammas	Hampahat HAMPAAT	Hampaista…
Rautahammas	Hammasmato	Suu

Sylki	Ikenet	Leuka

Kuvio 7. Käsiteltävät olevat hammasteemat.

Noudatan otsikoinnissa tätä jakoa, jossa huomioidaan valkealla olevat kansanrunojen aihekohtaiset säkeet. Täysin tyhjentävä tämä tarkastelu ei ole, mutta toivottavasti kuitenkin riittävän kattava luomaan kuvaa kansanomaisesta hammasten hoidon perinteestä.

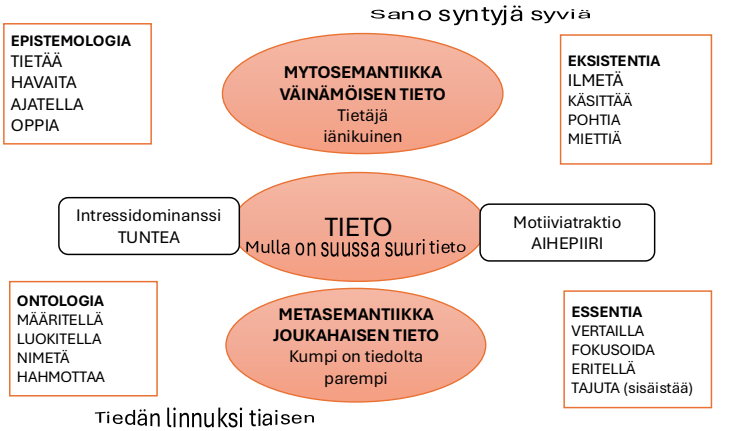

Kuvio 8. Tekemisen taitolajit episteemisenä aktina.

Täysin kuvioitta ei tässäkään selvitä. Lingvisti Tuomo Jämsän viitoittamalla tiellä olen hahmottanut semantiikkaa teonsanojen kautta, siten että episteeminen tieto määrittyy tietämisen modaliteettina, joka edellyttää havaitsemista, ajattelua ja ennen kaikkea oppimista. Tunnettua on, että perinnettä on kerrottu

opetustarkoituksessa. Hammaslääke-tieteelle saattaa olla antoisa, millaisista, joskus epä-toivoisista ja mielikuvituksellisista lähtökohdista on ponnistettu biologisten ja fyysisten totuuksien äärelle.

Kuviossa 8. viitataan metasäkeillä a) sano syntyjä syviä, b) tiedän linnuksi tiaisen Kalevalassakin esitettyyn Joukahaisen ja Väinä-möisen väliseen tietokilpaan ja kilpalaulantaan. Osoittautui että Joukahaisen luokitteleva ja nimeävä, ontologinen tieto ei riittänyt mihinkään. Sen sijaan Väinämöinen osoitti hallitsevansa luonnon voimia, sai paadetkin halkeamaan kahtia, kun lauloi. Kolmas kohta c) on saanut metasäkeeksi kansanrunon kerskauksen ”mulla on suussa suuri tieto”. Ja niinhän, asiantuntija, erikoislääkäri tai ekspertti tuntee aihepiirinsä juurta jaksain, perusteellisesti. Hammaslääkärin työ tosin vaatii tietämisen ohella ennen kaikkea myös käsityötaitoa, joten keskeiseksi aktiksi ei tulekaan tietäminen, vaan osaaminen, voimisen modaliteetti ja taito ja tietolause kääntyykin objektiksi ”mulla on suusta suuri tieto” – ja miksipä ei niinkin, että ”mulla on susta suuri tieto”.

Loitsujen perinne kuvaa parannustoimia siten, että tieto on loitsusanoissa ja siihen kuuluva taito taikakonsteissa, joista puhuttiin 1. osassa hammastaudin yhteydessä. Tässä osiossa on tavoitteena tarkastella ja eritellä essentiaa hampaisiin liittyvistä kansanuskon käsitteistä runojen perusteella.

Jokaisesta teemasta on koottuna listaus eri tyyppisistä säkeistä, samankaltaiset aiheet on yhdistetty eli jos säkeissä on hampaisen hajoaminen hieman toisistaan poikkeavissa eri muodoissa esim. Eikä hampaat hajoaisi / hajoisi / hajonnut/ hajoo / hajuu / hetise, on teeman mitä ilmeisimmin hampaiden hajoaminen, mutta sen lisäksi muutakin tietoa. Luilla käytiin kauppaa sekä anatomisiin opetustarkoituksiin että taikatarkoituksiin. Kuolleen hammas oli tehokas taikakalu. Kun saatu säekooste luokitellaan, saadaan esiin teeman alalajeja. Iso osa

hammastietämystä ei kerro lainkaan ihmisen hampaista, yliedustettuna on käärmeen hampaiden synty. Muutakin myyttistä hampaisiin liittyy, erityisesti petojen, kuten karhun tai suden hampaisiin.

Vaikka listaaminen on työläs ja tylsäkin tapa esittää asioita, olen tässä tapauksessa päätynyt seikkaperäiseen listaukseen, jotta ilmenisi, millaisin vivahtein tieto kätkeytyy runoihin ja samalla seuloakseni myyttisen esiin hammasmaininnoista. Listaus mahdollistaa myös ao. runojen etsimisen, koska jokainen säe on suora kopio SKVR-korpusaineistosta. Myyttiseen viittaavan aihepiirin olen merkinnyt periaatteella ”hampaat emä susiist” johdattaa Kullervon taruun, jossa karhut repivät Ilmarisen emännän, karjan Kullervo tappaa ja tekee luista soittimia. Mainitut tapetut lehmien nimet ovat Torstikki ja Kirjo.

…
Tiemme luikun leipäluist,
Toron Torstiken jalooist,
Kielet Kirjoin kintereest… IV2 2531.

(Tein huilun lonkkaluusta, torven Torstikin jaloista,
kielet Kirjon jänteistä.)

6. HAMMASRIVISTÖ

Seuraavassa listassa on riisuttu versio kaikista niistä sana- ja säemuodoista, jotka ovat löytyneet hakusanoilla ”hampaat, hampahat”. Samasanaisia säkeitä on yhdistetty, joten monilla säkeillä on useampia eri versioita. Osa säkeistä on samankaltainen metatietojen kanssa. Tavoitteena on ensin listauksella kartoittaa, millaisiin aihepiireihin hampaistoon liittyvät sanat tosiasiassa jakautuvat. Ryhmittely tarvitaan tulkintaa varten, koska jokaista yksittäistä tietoa ei kannata käydä läpi sellaisenaan. Listaamalla aihepiirit saadaan myös eriteltyä hammasaiheen essenssi kansanrunoudessa. Hampaat kertovat hevosmiehelle hevosen kunnon ja iän, semantiikan harrastajalle hampaisto paljastaa mielen myyttisiä maisemia.

Hajoamiseen on yhdistetty myös hajottaminen, koska sanamuodot viittaavat sekä itsestään tapahtuvaan hajoamiseen että tarkoituksella tehdyksi hajottamiseen. Hammasmaininnoissa selvästi korostuvat käärme ja karhu, yhteistä molemmille on myös peitenimi sykkö. Torahampaat kertovat myös eläinten hampaista, mutta kehotus painaa hampaat ikeniin edellyttää runokohtaista tarkistamista, koska kyseessä voi olla joko karhu tai käärme. Eniten saattaa sekaannusta syntyä hiirestä ja hiiren hampaista, koska sana voi viitata sekä hiireen (muridae) että Hiiteen (myyttiolento).

Ihmisen ikenistä kerrotaan parantamisriittien yhteydessä, tavallista on kaivaa ikeniä tikulla, jotta hammassärystä tervehdyttäisiin, kuten jo hammastaudin sanoissa on ilmennyt. Halkopuun mittaiset hampaat ovat tietäjän liioittelua ja kerskausta loitsussa, tietäjän sanoissa, joilla hän uhittelee vastustajaansa.

Ol mulla ennen musta koira
Rakki raudankarvanen
Jolla oli suu sataa syltä
Kuono kuutta kirvesvartta
Hampaat halon pituiset
Korvat kahta korttelia. IX4 37 yk.

Pitkä listaus runosäkeiden muunnelmista auttaa hahmottamaan säekohteiden problematiikkaa. Kaikki ei ole sitä miltä ensi vaikutelmalta näyttää. Samalla hakutulos antaa sellaistakin, jota ei muutoin osaisi lainkaan hakea. Listaus on tulos hakusanoista ”hampaat/hampahat”. Kuten myöhemmin osoittautuu, aihepiiri hajoaminen viittaa usein karhun puremaan ja säkeeseen leukojen loukahtamiseen. Joskus hajoaminen viittaa pistokseen ja ampiaiseen. Hajoamisessa on siten enemmän kyseessä kajoaminen kuin hampaiden hapertuminen.

Säkeet	**Aihepiiri**
Ei hiien voimat eikä koiran hampaat	myytti (hiisi)
Eik on hampahat hajottu	hajoaminen
eikä hampaat hajoa	hajoaminen
Eikä hampaat hajoasi	hajoaminen
Eikä hampaat hajoisi	hajoaminen
Eikä hampaat hajonut	hajoaminen
Eikä hampaat hajoo	hajoaminen
Eikä hampaat hajuu	hajoaminen
Eikä hampaat hetise	hajoaminen
eikä hampahat hajoak	hajoaminen
Eikä hampahat hajoisi	hajoaminen
Eikä hampahat hajova	hajoaminen

Eikä hampahat hajuosi	hajoaminen
Eikä harvat hampahat hajoisi	hajoaminen
Ensi hampaat	Lukki
Etei hampahat hajoaisi	hajoaminen
Ett ei hampahat hajuoise	hajoaminen
Ettei hampaat hajoaisi	hajoaminen
Ettei hampahat hajoa	hajoaminen
Ettei hampahat hajoise	hajoaminen
Ettei hampahat hajoisi	hajoaminen
Ettei hampahat hajuoisi	hajoaminen
Että saisi lujat hampaat	taika
Hajatkoo havvin hampaat	hajoaminen
Hajoovat hauinkin hampaat	hajoaminen
Hajota häjy hampaat	hajoaminen
Hajottele Hiien hampahat	myytti (Hiisi)
Hajottelen hiien hampaat	myytti (Hiisi)
Halusimmat hampahista	myytti
Halusista hampahista	myytti
hampaat	varia
hampaat hirvissä ikkunasta	loru
hampaat hirvisä	loru
hampaat emä susiist	myytti*
hampaat halon pituset	myytti (koira)
hampaat hauankaivajalle	palkkio
hampaat haulankaivajalle	palkkio
hampaat haurankaivajalle	palkkio
hampaat hauvan kaivajalle	palkkio
hampaat hiijenhauvin suusta	myytti (Hiisi)
hampaat hiijenhinkalosta	myytti (Hiisi)

hampaat hongan oksasesta	myytti (karhu)
hampaat honka konkeroho	myytti (karhu)
hampaat häjyllä	myytti (käärme)
hampaat ikenees	myytti (karhu)
hampaat ikeneesi	myytti (karhu)
hampaat ikeneihisi	myytti (koira)
hampaat ikenihiis	myytti (karhu)
hampaat ikenihinsi	myytti (käärme)
hampaat ikenihis	myytti (karhu)
hampaat ikenihisi	myytti (karhu)
hampaat ikenihisti	myytti (karhu)
hampaat ikeniins	myytti (karhu)
hampaat ikeniis	myytti (karhu)
hampaat ikeniisi	myytti (karhu)
hampaat ikenis	myytti (karhu)
hampaat ikenistäsi	myytti (karhu)
hampaat irvissä	loru
hampaat irvisä	loru
hampaat itsehesi	myytti (ampiainen)
hampaat kahta kyynäreä	myytti (pistos)
hampaat kallio otavista	myytti (käärme)
hampaat kaurasta Kalevanpojan	myytti (käärme)
hampaat kivell jauho	myytti (surmatyö)
hampaat kivelle jauho	myytti (surmatyö)
hampaat kivellä jauhaan	myytti (surmatyö)
hampaat kivellä jauhan	myytti (käärme)
hampaat kivellä jauho	myytti (surmatyö)
hampaat kun loksahti niin	leikki (nauriisilla)
hampaat lahoista puista	myytti (käärme)

hampaat mie kivellä jauhan	myytti (käärme)
hampaat miekosta utulan neijon	myytti (käärme)
hampaat mulla vahvemmat kuin sulla	myytti (käärme)
hampaat naskalimen nenästä	myytti (käärme)
hampaat naskalin nenistä	myytti (käärme)
hampaat on	hyvät hampaat
hampaat pahallen pantu	myytti (käärme)
hampaat parantukoon	parantaminen
hampaat simpukan jyvästä	myytti (käärme)
hampaat suureh hauvih hampaista	myytti (käärme)
hampaat suus on kasvantaha	arvoitus
hampaat suussa	myytti (ampiainen)
hampaat suusta tippuvat	loru
hampaat tuonen orasta	myytti (käärme)
hampaat vahtena valukoot	myytti (karhu)
hampahat	myytti (surma)
hampahat hajalla saisi	myytti (karhu)
hampahat halian hauvin	myytti (hauki)
hampahat halien hauvin	myytti (hauki)
hampahat halun alaisen	kehnot hampaat*
hampahat haon alta	loru
hampahat hapannehelta	kuolleen hampaat
hampahat hapannehilta	kuolleen hampaat
hampahat haravan vartta	myytti (käärme)*
hampahat hatun tasalla	huonot hampaat
hampahat hivusimelta	kuolleen hampaat
hampahat häkilän terästä	myytti (käärme)
hampahat häneltä	myytti (koira)
hampahat ikenehesi	myytti (karhu)

hampahat ikenehise	myytti (karhu)
hampahat ikenehisi	myytti (karhu)
hampahat ikenih upota	myytti (karhu)
hampahat ikenih* Lemminkäinen	myytti (käärme)
hampahat ikenihese	myytti (karhu)
hampahat ikenihinsä	myytti (karhu)
hampahat ikenihis	myytti (karhu)
hampahat ikenihise	myytti (karhu)
hampahat ikenihisi	myytti (karhu) *(35)
hampahat ikenihissi	myytti (susi)
hampahat ikenjihisi	myytti (karhu)
hampahat irvillä	koira (vahti; talon tunnukset)
hampahat irvissä	loru (oi voi sentään)
hampahat kari kivehen	myytti (karhu)
hampahat kivelle jauho	myytti (surma)
hampahat kivelle jauhoi	myytti (surma)
hampahat kivellä hilloi	myytti (surma)
hampahat kivellä jauhan	myytti (surma)
hampahat kivellä jauho	myytti (surma)
hampahat kivellä jauhoi	myytti (surma)
hampahat kivellä tavon	myytti (Hiisi)*
hampahat kiven välissä	myytti (Hiisi)
hampahat kivillä jauho	myytti (surma)
hampahat kosken kivestä kovasta	myytti (karhu)
hampahat lehellä hauvo	myytti (karhu)
hampahat lujan puhuisi	palkkio (laulaja)
hampahat meellä hauvo	parantaminen

hampahat rasvaksi rapaan	myytti (karhu, koira, sika)
hampahat rauvasta rakettu	myytti (karhu)
hampahat rikki hakannu	taistelu
hampahat sitä kovemmat	myytti (koira)
hampahat synnin villasista	myytti (karhu)
hampahat sären huuhmarissa	parantaminen
hampahat taputettuna	myytti (karhu)
hampahat teräksistä	parantaminen (kade)
hampahat vesi kivestä	myytti (karhua)
hampahat vesi valolle	muutti (karhu, sika, koira)
Hannula sai hampaat	loru (talon nimet)
Harvaat hampaat hajoa	hajoaminen
Harvat hampaat hajoa	hajoaminen
harvat hampaat pakota	loitsu (manaus)
Harvat hampahat hajoisi	hajoaminen
Hauin hampaat kärisi	myytti (hauki)
Hauin hampahat hajalla	myytti (hauki)
Hauin hampahat helähtä	myytti (hauki)
Hauin hampahat heläjää	myytti (hauki)
Haukanneet ei hampaat kivviä	myytti (Kullervo)
Hauvin hampahat heläteä	myytti (hauki)
Hauvin hampahat helätä	myytti (hauki)
havun alla hampaat irviss	loru
Hiien hampaat hajosi	myytti (Hiisi)
Hiien hampaat harotan	myytti (Hiisi)
Hiien hampahat hajotan	myytti (Hiisi)
Hiien hampahat harota	myytti (Hiisi)

Hiiren hampahat pystymän	myytti (Hiisi)
Hiiriille sittaset hampaat	myytti (Hiisi)
Hiisi hampahat haritti	myytti (Hiisi)
hopeesta silmät teräksestä hampaat	parantaminen (painajainen)
Huonon hampaat harotan	parantaminen (kipu)
Häjyt sillä Hiien hampaat	myytti (Hiisi)
I hajottas hiien hampahat	myytti (Hiisi)
ja hampaat hauva kaivajal	Palkkio
ja hampaat ikenihees	myytti (karhu)
ja kätken hampaat sun kitaasi	myytti (käärme)
Ja Moosekselta alkoi hampaat putoilla pois ja leuka märätä	loitsu (manaus)*
Ja mulla on paremmat hampahat kun sulla	loitsu (ampaiinen)
Ja torahampaat suuret	myytti (piru)
Ja äitini hampaat	loitsu (ampiainen) *
Joilla hampahat hajotti	hajoaminen
Jol hampaat harotan	myytti (käärme)
Joll on suuret torahampaat	myytti (karhu)
Jolla hampahat hajoitti	hajoaminen
Jolla oli hampaat kun kotahalot	myytti (koira)
Jonka on hampaat hauinluiset	myytti (hauki)
Jos niin tekee tulee oikein hyvät hampaat	loitsu (Hiisi) *
Jos sinul on kovat hampaat	myytti (ampiainen)
Jos sinulla on isäs vanhat hampaat	myytti (mehiläinen)
Jos vaaksalaisel on kovat hampaat	myytti (ampiainen) *
Jott ei hampahat hajuisi	hajoaminen
Jott ei hampahat hajuoisi	hajoaminen

Jotta ei hampahat hajoaisi	hajoaminen
Jottei hampaat hajjoasi	hajoaminen
Jottei hampahat hajoisi	hajoaminen
Jottei hampahat hajuois	hajoaminen
Jottei hampahat hajuoise	hajoaminen
Jottei hampahat hajuoisi	hajoaminen
Jottei hampahat hajuos	hajoaminen
Jottei hampahat hajuosi	hajoaminen
Jottei hampahat hyrisi	myytti (karhu)
Kalahauin hampahista	myytti (hauki)
Kalahauin hauin hampahista	myytti (hauki)
Kalahauven hampahista	myytti (hauki)
Kalahauvi hampahista	myytti (hauki)
Kalahauvin hampahista	myytti (hauki)
Kello kaks hampaat raks	loru
Koira koira missä isäs hampaat o	loitsu (käärme)
Kristus Mistäs on hampaat haettu	myytti (käärme)*
Kun hampaat lähtee sanotaa	Lukki
Kust on hampaat haettu	myytti (käärme)
Kust on hampahat hajettu	myytti (käärme)
Kusta olet hampaat hakenut	kaalimato
Kusta on hampaat hajettu	myytti (käärme)
Kyllä sitten tulee lujat hampaat	loru (Hiisi)
Kätke hampaat ikenihinsi	myytti (käärme)
lapsella ensimäiset hampaat	Lukki
lumottu olkoon vihollisen hampaat	loru (Sirkka, Hiisi)
Mille hampaat heinän helpeheestä	loitsu (taudit)
Mis on pahal hampahat	myytit (käärme)

Missä helvetissä on isäsi vanhat hampaat	loitsu (taikasanat) *
Missä isäs hampaat on	loitsu (taikasanat) *
Missä isäs vanhat hampaat	loitsu (taikasanat) *
Missä koira hampaat on	loitsu (taikasanat) *
Missä on isävainajas hampaat	loitsu (taikasanat) *
Missäs isäs hampaat on	loitsu (taikasanat) *
Missäs isäs isot torahampaat on	loitsu (taikasanat) *
Missäs koiran hampaat on	loitsu (taikasanat) *
Mist on hampaat haettu	myytti (käärme)
Mist on hampaat hajettu	myytti (käärme)
Mist on hampaat haliin	myytti (käärme)
Mist on hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mist on hampahat haettu	myytti (käärme)
Mist on hampahat haietu	myytti (käärme)*
Mist on hampahat hajettu	myytti (käärme)*
Mist on hampahat hyvällä	myytti (käärme)*
Mist on hampahat häjylle	myytti (käärme)
Mist on hampahat häjyllä	myytti (käärme)
Mist on hampahat mavolla	myytti (käärme)
Mist on hampahat pahalla	myytti (käärme)
Mist on hampahat pahalle pantu	myytti (käärme)
Mist on hampahat suvettu	myytti (käärme)
Mist on hampahat tualla	myytti (käärme)
mist on nyt hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mistee hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä hampaat haettu	myytti (käärme)
Mistä hampaat haittu	myytti (käärme)
Mistä hampaat hajettu	myytti (käärme)

Mistä hampaat häijyllä	myytti (käärme)
Mistä hampaat häiyllä	myytti (käärme)
Mistä hampaat häjylle	myytti (käärme)
Mistä hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä hampaat pahalle	myytti (käärme)
Mistä hampaat pahalle pannaan	myytti (käärme)
Mistä hampaat pahalle pantu	myytti (käärme)
Mistä hampaat rakensi	myytti (käärme)
Mistä hampahat haettu	myytti (käärme)
Mistä hampahat hajettu	myytti (käärme)
Mistä hampahat häjylle	myytti (käärme)
Mistä hampahat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä hampahat pahalle	myytti (käärme)
Mistä hampahat rakettu	myytti (käärme)
Mistä lie hampaat haittu	myytti (käärme)
Mistä on hampaat haettu	myytti (käärme)
Mistä on hampaat hajettu	myytti (käärme)
Mistä on hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä on hampaat suettu	myytti (käärme)
Mistä on hampahat haettu	myytti (käärme)
Mistä on hampahat hajettu	myytti (käärme)
Mistä on hampahat hajottu	myytti (käärme)
Mistä on hampahat häjyllä	myytti (käärme)
Mistä pahalle hampaat pannaan	myytti (käärme)
Mistä siihen hampaat pantiin	myytti (käärme)
Mistäp on hampahat hajolla	myytti (käärme)
Mistäs hampaat haiskaselle	myytti (käärme)
Mistäs hampaat hajettu	myytti (käärme)

Mistäs hampaat on haettu	myytti (käärme)
Mistäs hampahat haettu	myytti (käärme)
Mistäs hampahat pahalle	myytti (käärme)
Mistäs on hampaat haajettu	myytti (käärme)
Mistäs on hampaat hajettu	myytti (käärme)
Misä helvetis sun isävainaas vanhat hampaat on	loitsu (taikasanat) *
Muista vanha koira isäs hampahat	loitsu (taikasanat)*
Mull on kovemmat hampahat kun sulla	loitsu (ampiainen)
Niin kuulu saavan hyvät hampaat	hyvät hampaat
niin saa hyvät hampaat uudet	hyvät hampaat
Niin sitten lapselle kasvoivat oikein hyvät hampaat	hyvät hampaat
nit sit tullee terveet hampaat	hyvät hampaat
Nyhän hampaat haukkujilta	
Näin he luulevat saavansa hyvät hampaat	hyvät hampaat
Näin menetellen saa hyvät ja vahvat hampaat	hyvät hampaat
Näin tulivat paremmat hampaat tilalle	hyvät hampaat
Oli ne ennen penikoilla hampaat	loitsu (taikasanat) *
Olipa isälläski ennen hampaat	loitsu (taikasanat) *
Olipa isävainaallaskin hampaat	loitsu (taikasanat) *
Olipa niillä ennen hampaat	loitsu (taikasanat) *
Olipa sun isälläs enneh hyvä hampaat	loitsu (taikasanat) *
Olokoon hampaat niin terävät kuin kerihtimet	loitsu (lehmä)
On hampaat häjyllä	myytti (käärme)
Onko hampaat häjyllä	myytti (käärme)

Paina hampahat ikeniin	
Pois hampahat hajota	hajoaminen
saa kovat hampaat sitte	hyvät (pysyvät) hampaat
Sekä hampahat hajota	hajoaminen
senkin hampaat hirvellänsä	
Silkalel ku tekee saap vahvat uuret hampaat	hyvät hampaat
Sille hampaat kitaan	
Sit pitää tulla vahvat hampaat uulellee	hyvät hampaat
Sit tul seuraavat hampaat vahvemmat	hyvät hampaat
Sit tulloot hyvät hampaat ei pakota	hyvät hampaat
sitte heittää pussin valkeeseen hampaat paranee	parantaminen
Sitte kasvaa hyvät hampaat poislähtevien tilalle	hyvät hampaat
Sitte tuloo hyvät hampaat	hyvät hampaat
Sitten hampaat tulivat vahvemmiksi	hyvät hampaat
Sitten pitäis tulla hyvät hampaat	hyvät hampaat
Sitten tulee hyvät hampaat	hyvät hampaat
Sudella on suuret hampaat	kiitos-uhkaus (paimen)
suuret torahampaat suussa	piru (koharin sanat)
~~Teen vaskesta hampaat~~ po. hampahas lakehes lasken	hammastauti koi
Teräksestä hampahat	loitsu (kade)
Terävät hampaat	loitsu (lehmä)
Tiiämpös paha mis on sinulles hampaat	myytti (käärme)
Torahampaat suuret suussa	loitsu (kuohari)
Tulkoot niin kovat hampaat	hyvät hampaat

Tuoll mie hampaat hajotan	hajoaminen
Tuolt on hampaat haettu	myytti (käärme)
Tuolta hampaat haavottu	myytti (käärme)
Vaan mistä on hampaat haettu	myytti (käärme)
Valkeat hampaat suussa	loitsu (pistos)
Veti hampahat varalle	myytti (käärme)
Vie hampaat ikenihisi	myytti (surma)*

Ennen analysointia muutama kansanruno hampaista. Reunahuomatuksissa on korpuksessa maininta kansan kutsuneen hammasta nimellä hampa, mihin loitsun otsikko hampain loihtukin viittaa. Nykyisin lastenkielessä ns. lepertelyssä puhutaan hampista: Onko hampi kipeä?

Näyterunossa olen arvailematta, mitä merkitsee ”mammo”. Kyse voi todella olla mammonan eli maaemon tai pirun lyhenteestä, mutta myös madosta, mutta koska kertoäkeessä on uros, niin todennäköisesti kyse on jostain myyttihahmosta. Kun runossa esiintyy sanapari ”vanha piika”, ei voi olla varma, onko Katri Kipokaponen iäkäs palvelija, vai naimaton avioitumisiässä oleva nainen.

Nimi on eksoottinen, ilmeisesti leikkisä muunnelma kipukapeesta, kivuttaresta, kipujen tuottajasta. Parannuskeinona käytetään suolaa sanojen tehosteena.

Hampain loihtu.
Kuka nosti mammon maasta?
Uros mullasta yleni
Rauta suuna, rauta päänä,
Rautakintahat kädessä;
Toi kipuja tullessansa,
Joilla hampahat hajotti,
Leukaluita leikkelevi.
Vaan Katri Kipokaponen,
Veenemosen vanha piika,

Kulkevi pihoja pitkin,
Lakaisevi lattiata,
Rikka tarttui luutasehen;
Tuosta tuo paha sikisi,
Hammasten hajottelija,
Leukaluiden leikkelijä.
Missä minä sinua paistan?
Tuolla minä sinua paistan:
Jalkaniekka kattilassa,
Rautasessa riehtilässä,
Turkasen tulen seassa;
Siinä sulkasi sulavi,
Höyhenesi lämpiävi
Halusista hampahista,
Lempesistä leukaluista,
Syömästä, kaluamasta,
Hampahia hajottamasta.
Revi nyt lemmon leukaluita,
Kisko käärmehen kitoja!
Millä minä sinun sovitan?
Suoloilla sinun sovitan,
Rakehilla rautasilla,
Puremasta, paistamasta,
Hampahia hajottamasta,
Ihosta imentö raukan,
Emon tuoman ruumihista.
SKVR VII4 loitsut 1910 yk

Reikiintyneistä hampaista puhutaan mustuneina hampaina, hieman kryptinen runo kertoo huolten mustuttavan hampaat.
Huolellinen ei tässä ole tarkka, vaan huolissaan so. suruissaan oleva, metaviitteensä syljen tuotannon väheneminen vaikuttaa hamapaisiin.

Mistäs tunnet huolellisen?
Tuosta tunnen huolellisen:
Huulet on mustat huolellisen,
Hampahat halun alaisen? VII2 2002.

7. Hampaat kertovat

Epäilemättä hammaslääkärille kertoo paljon ihmisestä hamapisto, mutta myös ruojat, nuo tietäjät ja kansanrunojen laulajat ovat tienneet paljon hampaiden merkityksestä ihmiselle, joskin tietotaito ei riittänyt täysin tepsiviin parannustoimiin, ja hoito jäi usein uskomuslääkinnän tasolle lukuun ottamatta hampaan poistoa.

Edellä esitetty pitkä listaus on esityö erittelylle, johon seuraava tekstirakenteen tulkinta perustuu. Jokainen runosäe on käyty läpi suhteessa ao. runon kokonaisuuteen. Lajiteltuna teemajoukkoja oli havaittavissa yhteensä seitsemäntoista, joista yksi on varia eli sekalaiset. Olen jatkotulkintaa varten antanut jokaiselle myös myteemivastaavuuden, tosin on muistettava, että jokaisessa asiassa on monta puolta, joten aihepiirin johonkin myteemiin nimeäminen on osin mielivaltaista, mutta ryhmittelyn kannalta hyödyllistä hieman samaan tapaan kuin NLP:ssä ankkurointi.

Motiivi		Myteemi
arvoitus	1	Folklore
manausloitsu	1	Eksotia
ampiaisen loitsu	2	Mystiikka
kuolleen hampaat	2	Eleellisyys
lukki	2	Satu
palkkio	5	Luonto
parantaminen	6	Legenda
loru	11	Primitivia
surmamyytti	12	Balladi
haukimyytti	14	Pastoraali
taikasanat	14	Magia
hiisimyytti	15	Sakraali
hyvät hampaat	18	Sankari
karhumyytti	34	Ylevä
hajoaminen	39	Traaginen

käärmemyytti varia	85	Demoninen n	Fantasia

Hasso Krull on todennut. - Luultavasti on jääkaudellakin laulettu, … Olisi jopa mahdollista, että meihin asti on suullisen kirjallisuuden kautta siirtynyt jääkauden takaisia myyttisiä motiiveja…uskonkin, että kielen muoto, laulun muoto, lausumisen muoto sisältää muinaista kosmologista perinneainesta ehdottomasti eniten. (Krull 2012:40-41) Minä vuorostani uskon Claude Lévi-Straussin tapaan muodon rakentuvan tekstin struktuurista, joka tulkittuna muodostaa sekä metasemanttisen että mytosemanttisen aineksen. Alkukantaiset kulttuurit uskovat luissa piilevän elämän, ja hampaat ovat näkyvä osa luustoa, sarveisaineiset näkyvät osat, hiukset ja kynnet ovat nekin elinvoimaisia taikaesineitä amuletteina ja muin taikatarvikkeina. Hampaat ja kynnet ovat taikatarkoituksissa samaa sarjaa.

Myteemijakoa parempi keino on muodostaa saadusta runomatriisi, joskaan mikään ryhmittely ei paljasta yhteyttä motiivin ”Missä sun isäs hampaat on? motiivin ja nostatustaikuuden välillä. Säetutkimus ei siinä auta, on osattava runon sisältö ja sen mukainen konteksti, ja vielä lisäksi yhteys motiivin ja teeman välillä. Menettely vaatinee oivaltamisen kykyä. Alla olevassa runomatriisissa on saadut aihepiirit jaksotettu teemoiksi 1) nostatus, 2) hampaat, 3) magia, 4) perinne. Fokuksena on varia, johon kuuluu erilaista sekalaista ainesta mukaan lukien myyttiset hahmot Loviatar ja Koi. Ja näin ollaan saavutettu syntyjen syvien, täysien merkitysten taso, jolla on hammasrivistön lukema 16 osatekijää.

8. Runomatriisi ja fokus

VARIA Fokus	A NOSTATUS	B HAMPAAT	C MAGIA	D PERINNE
1	Ampiainen	Palkkio	Kuolleen hampaat	Hiisi
2	Käärme	Parantu-minen	Surma-myytti	Arvoitus
3	Karhu	Hyvät hampaat	Manaus-loitsu	Loru
4	Hauki	Huonot hampaat	Taikasanat	Lukki

Kuvio 9. Runomatriisi hammasmotiiveista kansanrunoudessa.

Runomatriisin kuviossa on fokus erillisenä osiona. Säkeissä fokusaiheet liittyvät mm. myyttisiin hahmoihin piru, Loviatar, koi, mutta sen lisäksi puhutaan taiasta, taistelusta Tuomaan päivästä, nauriisilla-leikistä, kaalimadosta, paimenen uhkauksesta, talojen nimistä, lehmän loitsusta. Aiheet on listattuna tarkemmin aiemmin esitetyssä säekohtaisessa luettelossa. Sisällöllisesti aiheet käsitellään runomatriisin osioissa 1A-4D soveltuvin osin.

Oleellista on ymmärtää ihmisen ajattelun luokittelun syvätasolla heijastavan kosmosta ihmisen oman kehon ominaisuuksien kautta. Väljästi ottaen satujen morfologia on strukturaalista mitä suurimmassa määrin, koska ihmisiä ja nisäkkäitä kutsutaan yhteisellä nimellä selkärankaiset. Siis se, mikä meitä yhdistää on selkäranka, ja erikseen vielä kädelliset selkärankaiset, sillä käsien, aivojen ja ajattelun yhteydet ovat tiiviit ja moninaiset.

Ajan mittaan kehitteistäni kumpusi esiin luku 28, josta tulee SWOT-jako, neliöruutu, jossa on yhteensä seitsemän tekijää, mutta tuosta neliöajattelusta muodostui loppujen lopuksi 4x4 ja tarvittaessa +1, jolloin saadaan prinsiipejä, kohteita, aihepiirejä kokoon yhteensä 16 tai 17 sen mukaan mikä sopii tulkintaan parhaiten.

Elonkaava perusrakenne on siis selkärankamainen kehikko. Runomatriisin kehikko muodostuu hammasrivistöstä. Tässä kuvaavaa on, ettei tekoäly kyennyt luomana kuvaa 32:sta hampaasta, joten kansikuvassa viisauden hampaat on sijoitettu kulmiin ikään kuin ilmansuuntien koristeeksi. Viimeinen silaus ymmärryksessä siis puhkeaa vasta aikuisiällä ja kaikille ei puhkea lainkaan. Eli joidenkin tietämys jää Joukahaisen tasolle, ontologiaksi, jossa tiedetään, mihin jokin kuuluu ja minkä niminen asia on. Ikä tuo mukanaan soveltamisen taitoa, suotta ei Väinämöistä sanota vanhaksi, hän oli tietäjä iänikuinnen, eli joidenkin mielestä suorastaan ikävystyttävä jaarituksineen.

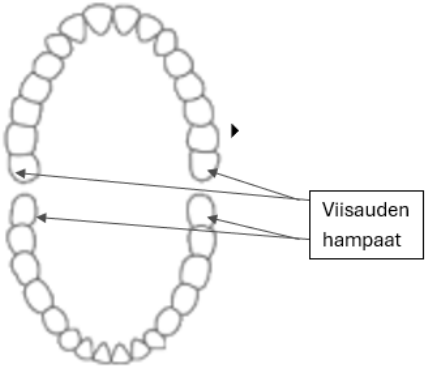

Kuva 4. Pysyvät hampaat 28 + 4 (viisauden hampaat) 32= 16 per leuka

Fokus ei siten olekaan tulkittavissa ylijäämäkulmauksen avulla pelkästään, vaan huomioon otettava runomatriisin sisäruudut eli tässä tapauksessa parantumisen, tuhoutumisen, tavoitteen ja varautumisen teemat. Yläleuka vastaa makrotason runomatriisia, alaleuka mikrotason runomatriisia.

Hampaat kasvavat ja vaihtuvat iän myötä maitohampaista pysyviksi hampaiksi, rautahampaiksi, mutta kansanrunojen hammasäkeisiin liittyy paljon myyttistä. Seuraavassa on ote hampaat-säeotoksen loitsuksi ja myytiksi luokitelluista säepareista, jotka osaltaan todistavat Hiiden olleen Lukin edeltäjä, myyttirunouden hiisi on kansanuskomusten Lukki. Hampaan sanoissa on useimmiten kyse pistoksista, joiden arkkiedustaja on ampiainen ja puremasta, jota edustaa sekä käärme että karhu.

Valkeat hampaat suussa	**loitsu (pistos)**
hampaat kahta kyynäreä	**myytti (pistos)**
Ja mulla on paremmat hampahat kun sulla	**loitsu (ampiainen)**
hampaat itsehesi	**myytti (ampiainen)**
Jos niin tekee tulee oikein hyvät hampaat	**loitsu (Hiisi)**
hampaat hiijenhauvin suusta	**myytti (Hiisi)**
Koira koira missä isäs hampaat o	**loitsu (käärme)**
hampaat häjyllä	**myytti (käärme)**
Paina hampahat ikeniin	**loitsu (karhu)**
hampaat hongan oksasesta	**myytti (karhu)**

Metatietona säkeisiin on merkitty myyttisäe ja loitsusäe erikseen kuten yllä olevassa listauksen eriotteesta ilmenee. Sekä myyttisessä että loitsuaineisossa on mainittu sarakkeeseen A kuuluvia aiheita, ampiainen, käärme ja karhu sekä pistos. Voikin sanoa, että kyse on pistämisen ja puremisen toimista nostatuksen fokuksena. Myös hiisi (hiiri) on sekä loitsuina että myytteinä, hauki mainitaan myytissä Hiiden haueksi. Ampiaisen ohella loitsuissa voidaan puhua myös vaapsahaisista tai mehiläisitä. Viime mainittu on kyllä yleisemmin tunnettu neitsyt Marian lintuna ja lääkevoiteiden tuojana, herhiläiset ja ampiaiset vahingollisia tietäjän apureita.

Erikoinen formula tiedustelu isän tai äidin hampaista on ruudun 4C-teema, mutta nostatettavat olioina ovat yleensä pedot, ensisijaisesti karhu tai käärme, myös ampiaista voidaan usuttaa vihamiehen kimppuun. Käärme on otoksessa yleisin motiivii, yli kaksinkertainen edustukseltaan karhuun tai huonoihin hampaisiin, hajoamisen teemaan nähden.

Vaikka ampiaisella ja muilla hyönteisillä ei olekaan hampaita, niin ilmeisesti rinnastus käärmeen puremaan pistoksena on mahdollistanut hammasassosiaation myös ampiaisesta puhuttaessa, sillä ampiaisen loitsuissa on käytetty säkeitä:
Mull on kovemmat hampahat kun sulla, …ja äitini hampaat…
Myyttisissä runosäkeissä on puhetta hampaista säkeissä: hampaat suussa; Jos sinul on kovat hampaat; Jos vaaksalaisel on kovat hampaat. Kyllähän tällainen epäloogisuus pistää silmään! On syytä pureutua karhun, käärmeen ja hauen säkeisiin.
Tulkintaperiaatteena on, että karhu edustaa vahvoja, terveitä hampaita, hauki huonoja hampaita, ja käärme erikoisia hampaita, joiden purema on samalla piikki ja pistos. Myrkyllistä ainesta ruiskuttavina olioina käärme ja ampiainen ovat rinnasteisia.

Sekä ampiainen että käärme tunnetaan myös tietäjien ja noitien apueläiminä ja vihamiehille koston välineinä. Niin karhu, käärme kuin ampiainenkin voitiin uskomuksen mukaan nostattaa vihamiehen turmioksi.

Karhun loitsuissa kehotetaan usein karhua kätkemään vahingolliset hampaat ikeniinsä. Ehkä tässä kielikuvassa on esikuvana kissan kyky ja tapa vetää terävät kynnet käpäläänsä. Vastaavaa ikeniin vetämisen kykyä karhulla ei ole, mutta usein toistuva formula lienee metafora toiveesta, että karhusta tulisi ”hampaaton”, vaaraton olento. Suurin osa luettelon karhusäkeistä, 22/34 koskee toivetta, että karhu vetäisi hampaansa ikeniinsä. Muut karhumyytin hammassäkeet ovat:

hampaat vaahtona valukoot
Jolla on suuret torahampaat
hampahat hajalle saisi
hampahat karikivehen
hampahat kosken kivestä kovasta
hampahat lehellä hauvo
hampahat raudasta rakennettu
hampahat synnin villasista
hampahat taputettuna
Jottei hampahat hyrise
hampahat rasvaksi rapaan
hampahat vesikivestä.

Käärmeellä ja karhulla on sykkö -nimen lisäksi muutakin yhteistä. Yhtä lailla kuin karhua, myös käärmettä saatetaan kehottaa vetämään hampaat ikeniinsä. Ensisijaisesti runonlaulajaa on kiehtonut mistä käärme on hampaansa saanut. Käärme on näissä tiedusteluissa milloin häjy, milloin mato, toisinaan paha. Hammasmateriaalina on outojakin aineksia, kuten kallio-otava, Tuonelan oras, Kalevanpojan kaura tai utulan neidon mekko.

Tutumpia aineksia ovat naskalin nenä (teräs), laho puu, suuren hauen hampaat tai häkilän teräs, simpukan jyvä.

Arvoituksellisempaa sisältöä käärmeen hampaista on säkeissä:
hampaat kivellä jauhan,
hampaat pahallen pantu,
Jol hampaat harotan,
On hampaat häjyllä,
Veti hampahat varalle,
hampaat mulla vahvemmat kuin sulla,
ja kätken hampaat sun kitaasi.

Näistä hampaiden kivellä jauhaminen liittyy surmaballadeihin, joissa Iivan Kojosenpoika surmaa nuorikkonsa ja syöttää lihat äidille. Pahalle pannut hampaat ovat käärmeen sanoista, samoin kuin muutkin säkeet. Esimerkkilitania osoittaa, että joukossa on yksi ylitse muiden semanttiselta merkittävyydeltään. Käärmeen sanat ovat vakioista tarinaa, sen sijaan surmatyö on erikoista ja järkyttävää kerrontaa. Eikä kyseessä ole kotitarpeiksi tehty luujauhotuotanto.

9. Missäs sun isäs hampaat on?

Kysymysformula vie meidät samaaniuden ytimeen ja lause todistaa suomalaisen kansanrunouden ja tietäjälaitoksen kantaneen kaikua samaaniudesta vielä 1900-luvulle saakka. Tätä ei vain ole osattu etsiä, koska episteemi on kätketty metatiedon essentiaan.

Tutkielmassani **Runojen siivattaratas** 2023 ilmeni ansiotöissä suora vihje samaaniriitistä, kun ansiotyönä vaadittiin kävelemään neulan tai miekan teriä myöten. Lainaan otteita mainitusta työstä käyttäen hakusananana nieklaa eli neulaa. Jostain minulle käsittämättömästä syystä, havaintoni ei ole kiinnostanut ketään, vaikka samanismia on tutkittu paljon ja suorat todisteet sen suomalaisesta käytöstä ovat niukat. Neulojen teriä myöten kävelyssä on kyse samaaniriitistä.

Otteet:

F25 Vaikea tehtävä: Ansiotyöt esim. nieklan neniä myöten matkaaminen ?Raudan synty?
TIETÄMINEN – FENOOMI / kosittava >> ANAGNORISIS (oivallus, asioiden laadun tunnistaminen)

Kolmen sanan haku Vipuselta vei noutajalta kolme päivää nieklan neniä ja kirveen teriä astellen, mutta kokonaisen virren takominen vie tietäjältä enemmän aikaa. Lönnrotin keräämä runo Itä-Pohjanmaalta viittaa tietäjän eli ”vitun” tarvitsevan virren sepittämiseen peräti viikon vimmaisena oloa ennen kuin laulu on valmis.

Viikkokausi virttä tehty,
perjantaina päälle päästy,
lauantaina laulettuna.
Ei virsi minun tekemä:

virsi viisahan tekemä,
toki on Toivasen sanoma,
Antti pojan arvelema,
Sernä krepan selvittämä,
Ovaskaisen ompelema,
Hallapojan haastelema.
Joka on viisas virren seppä,
se viikon vitun vihassa.(SKVR XV 428, yk) (RS/sivu 32)

Metatieto yllä esitetystä runosta kertoo: Kopioita ja/tai kokoonpanoja sisältävän vihkon loppusivulla, joka näyttää muita alkuperäisemmältä. Runo on Elias Lönnrotin keräämäksi laitettu 1825, ja alkuperäksi on merkitty Pohjois-Pohjanmaa. Vitun vihassa on tulkittava vaatimukseksi kyetä olla viikko transsitilassa. Vittu -sana on pahasti kontaminoitunut, saastunut kielen käytössä halventavaksi agressiiviksi, kun alkuperäinen merkitys on kadonnut ja saanut vallan toisen merkityksen. Se pikku seikka, että vittu on ollut yksi tietäjän nimityksistä pohjoisessa ulottuvuudessa on myös uskontotieteilijä Juha Pentikäisen esittämä memoraatti pöytäkeskustelussa Imatran kesäkonferenssissa. Emeritus professori kertoi olleensa luennoimassa pohjoisessa, kun hän esitteli noitarummun symboliikkaa ja sen keskuskuviota, jota hän piti aurinkona. Silloin nousi yleisöstä vanha nainen, joka huudahti. - Ei se mikään aurinko ole, vittu se on! Sattumoisin mukana oli tähtitieteilijä Kyösti Ryynänen, joka totesi kohteessa olevan kuumat paikat! Selvä kaksimielisyyshän siinä oli, mutta kuten sanotaan, ei niin pientä pilaa, ettei totta toinen puoli. Vittuheteronymia on tulkittavissa kirosanaksi, tietäjäksi, genitaaliksi ja auringoksi. Tietäjää voi miekan terillä kohdata tulinen tuska, jos varautuminen epäonnistuu.

Haitallinen häveliäisyys turmelee tutkimuksen, jos ymmärrystä puuttuu, mutta jatketaan Runojen siivattarattaan nieklasäkeillä.

- Vipusen virteen vertautuvia kosintarunojen ja niissä suoritettava ansiotyö nieklan neniä, miekan teriä kulkemisesta kerrotaan Kommilta, Tuonelta, Hiidestä ja Konnusta kosinnan ansiotöissä. (RS/sivu 68)

- Apso lupaa keskimmäisen tyttärensä, kunhan kosija tekee vaadittavat ansiotyöt. Piti 1) juosta pieni pelto piusta myöten, 2) käydä nieklan neniä ja kirveen teriä myöten (RS/203)
- Käynti nieklan neniä ja kirveen teriä myöten. Kohdat 4-5 viittaavat shamanistiseen toimintaan. Jäljellä olevien runojen ansiotyörakenne näyttää tätä. (RS/204)

Nyt pari vuotta myöhemmin tutkiessani mielijohteesta hammassäkeitä kansanrunoissa törmäsin yllättäen aihetodisteeseen neulojen ja miekkojen terillä kulkemisesta osana tietäjän taitoa. Näistä käyn nyt kertomaan. Poiminnossa esiintyvät säkeet ovat:
1. Missä isäs hampaat on
2. Missä isäs vanhat hampaat
3. Missä koira hampaat on
4. Missä on isävainajas hampaat
5. Missäs isäs hampaat on
6. Missäs isäs isot torahampaat on
7. Missäs koiran hampaat on
8. Misä helvetis sun isävainaas vanhat hampaat on
9. Oli ne ennen penikoilla hampaat
10. Olipa isälläski ennen hampaat
11. Olipa isävainaallaskin hampaat
12. Olipa niillä ennen hampaat
13. Olipa sun isälläs enneh hyvä hampaat
14. Muista vanha koira isäs hampahat.
15. Missäs, koira, hampahas on

16. Rauta, näytä hampaas.

Miksi kansanrunouden tutkijat eivät ole huomanneet noiden säkeiden syvämerkitystä, vaikka säetutkimusta on innokkaasti harrastettu?

1. Säe: Missä isäs hampaat on

Ampiaisen sanoina kertoi Josefiina Värmälä . . . myös seuraavat äidiltään oppimansa sanat: Missä isäs hampaat on?
SKVR X1 2706 - ampiaisen nostatus

2. Säe: Missä isäs vanhat hampaat

Ampiainen pistämään.
Vaikka kielletään, ettei huoli noitain noitumisista, niin se ampiainen, jos sanoo: Missä isäs vanhat hampaat? niin pistää heti. SKVR XI 1204 – ampiaisen nostatus

3. säe: Missä koira hampaat on

. . . mutta se ampiainen pistää jos sanoo: Missä koira hampaat on?
SKVR X1 2705 – ampiaisen nostatus

4. Säe: Missä on isävainajas hampaat

Käärme lumoojaansa puremaan.
Usein nähdään ihmisen kädessään pitävän elävää käärmettä, joka kuitenkaan ei tuota pitäjäänsä pure, mutta kun joku sivullinen lausuu niin, että käärme kuulee, sanat: niin kärme puree heti*. SKVR XI 1271 – käärmeen nostatus*

5. Säe: Missäs isäs hampaat on

Raudan sanat.
Kovene rauta, karkene rauta.
Pysty puuhun, pysty muuhun, Mutta älä minuun!

Minä sanan sijasta pitää käyttää nimisanaa. Sen nimi, joka sanat lausuu. Sanat ovat lausuttavat kolme kertaa ja sitte ei terä pysty ihmiseen. Mutta, jos on joku lähellä ja sanoo:
"Missäs isäs hampaat on?",
niin heti terä pystyy ihoon ja turmelee.
SKVR IX3 185 – Raudan lumous

6. Säe: Missäs isäs isot torahampaat on

Kiiliäisen nostosanat:#1
Kiiliäinen kitupiikki,
Pistä piikkis, nosta noukkas,
Missäs isäs isot torahampaat on?
#1 Vaapsiainen; *SKVR IX3 199 – ampiaisen nostatus*

7. Säe: Missäs koiran hampaat on

A)
Mitenkä viikatteen päällä kävellään vahingoittamatta, neljän silmän kesken.

Otetaan viikate ja purraan kolmasti sen päälle. Kun ensi kerta purraan sen päälle, lausutaan:
Älä piru pure!
Toisen kerran purressaan lausutaan:
Älä vaan piru pure!
Kolmannen kerran purtaessa lausutaan:
Älä vaan piru pure, tiedä se!
Mutta jos joku pahantahtoinen on näkemässä ja lausuu lisäksi nämät sanat:
Missäs koiran hampaat on,
on koiralle ennen hampaat ollut?"
Silloin viikate voi vahingoittaa.
SKVR X1 2243 – raudan nostatus, raudan lumous

B)
Mutta jos joku toinen taas sanoo:
Missäs koiran hampaat on,
on koiralla ennen hampaat olleet,
niin silloin vikate vahingoittaa.
SKVR X1 2276 – raudan nostatus

8. Säe: Misä helvetis sun isävainaas vanhat hampaat on

Miten saa vikatteen terällä astujan astumiset tyhjiksi.
Jos joku poppamies rupeaa näyttelemään viikatteen terällä astumisen taitoaan, niin ei tarvitse muuta kuin sanoa:
Misä helvetis' sun isävainaas vanhat hampaat on?
niin poppamies ei arvaa astua viikatteen terälle.
SKVR X1 2277 – raudan nostatus

9. Säe: Oli ne ennen penikoilla hampaat

Ampiaiset töytäävät lumoojansa päälle, kuin viskaa ruuhkaa pesään ja sanoo: Oli ne ennen penikoilla hampaat.
SKVR VII3 loitsut 978 – ampiaisen nostatus

10. Säe: Olipa isälläski ennen hampaat

Kun joku lumoo kärmeen niin ettei se pure, vaikka lumooja sen pistää poveensa, niin sen saa puremaan, jos vaan sanoo:
Olipa isälläski ennen hampaat,
mihinkä sinun on joutunu?
SKVR X1 3047 – käärmeen nostatus

11. Säe: Olipa isävainaallaskin hampaat

Käärmeen nosto.
Olipa isävainaallaskin hampaat,
Niin pure sinäkin nyt.
(Niin käärme oli tarttunut heti kiinni ja purrut lujasti).
SKVR IX4 259 – käärmeen nostatus

12. Säe: Olipa niillä ennen hampaat

Ampiaisen[!] lumoajaansa puremaan.
Jos näkee jonkun lumoavan ampiaiset ja tahtoo saattaa ampiaiset lumoajaa puremaan, niin pitää sylkäistä veitsen terään kolme kertaa ja sitten sanoa: Olipa niillä ennen hampaat, juutasko ne nyt korjasi! Kyllä purasevat, ei niin suurta velhoa olekkaan!
SKVR VII3 loitsut 979 – ampiaisen nostatus

13. Säe: Olipa sun isälläs enneh hyvä hampaat

Vaapsiaisen sanat.
että se pistäisi ihmistä - - -

Misä, koira, hampaas on?
Olipa sun isälläs enneh hyvä hampaat!
SKVR X1 2700 – ampiaisen nostatus

14. Säe: Muista vanha koira isäs hampahat.

Vaapsiaisen sanat.
Muista, vanha koira, isäs hampahat.

Ampiaisen sanoja on myös Mehiläisen sanoissa.
SKVR XI 1200#1 – ampiaisen nostatus

15.Säe: Missäs, koira, hampahas on

Paljain jaloin viikatteen terällä käyminen.
Piti sanoa:
Et sinä rauta raukka silloin häävi ollut,
Kun sinä neitseen seimes#1 maitona makasit.
Ei täs Kristus ristinpuussa,
Ei täs maito maahan jouda.
Kirottu olet, jossas puret.
Jos joku toinen "noita" tulee paikalle ja sanoo:
Misäs, koira, hampahas on,
tunkee terä heti luihin asti.
#1 neitseen maidossa maitona on ”seimes”
SKVR X1 2262 – raudan nostatus, lumous

16. Säe: Rauta, näytä hampaas.
Kun joku kävelee viikatteen päällä paljain jaloin ja joku pahansuopa sanoo:

Rauta, näytä hampaas!
ei enään kävelijän taika auta, vaan viikatteen terä vie jalkoihin pahat haavat. *SKVR X2 5342 – raudan nostatus*

Nostatukset kohdistuvat ampiaiseen, käärmeeseen ja rautaan, josta puhutaan myös raudan lumoamisena. Tässä tapauksessa lisätietoa voi saada käymällä läpi metatietojen määrittelemän runotyypin runot. Ampiaisen nostatus -runotyypistä löytyy 75 kohdetta, ampiaisen lumous osuu peräti 855:een kohteeseen eli yhteensä yli yhdeksänsataa potentiaalista kohtaa, joissa saattaa olla viittaus terillä astumiseen. Kun tehdään alustava kartoitus käärmeelle ja raudalle niin saadaan aiheen intensiteetti ja mahdollinen runojen motiiviatraktio esiin.

raudan lumous 102 kohdetta
raudan nostatus 35 kohdetta

Käärmeen pidätys ja lumous 605 kohdetta
Käärmeen nostatus 57 kohdetta.

Nostatuksen kohteena olleista eläimistä on vielä katsottava karhu ja hauki. Viime mainitusta ei ole nostatus- eikä lumoussäkeitä, mutta ei löydy myöskään runotyyppiä karhun nostatuksesta. Sen sijaan karhun pidätys ja lumoussäkeitä on 69 kappaletta.

Tietäjät ovat kuitenkin nostattaneet karhuja vihamiestensä ja kilpailijoittensa kimppuun. Koiran lumousta tai nostatusta ei runotyypeissä myöskään ole, vaikka koiralla ymmärretään tietäjän nostamaa apueläintä, joka voi olla joko käärme tai karhu, joskus muukin eläin.

LUMOUS	NOSTATUS
ampiainen 855	ampiainen 75
rauta 102	rauta 35
käärme 605	käärme 57

Taulukko 1. Lumouksen ja nostatuksen lukemat runotyyppeinä.

Lukuisista ampiaisen lumourunoista seuraavassa yksi esimerkki. Tavoitteena loitsulla on estää ampiaista pistämästä. Loitsun mukaan ampiainen ei voi pistää kun loihditaan seuraavasti:

Ampiainen angervaari,
Synnyttären synnyttämä,
Kasvattaren kasvattama,
Nosta piikkisi, käännä nuolesi,
Pane kärki käppyrään;
Nouse päälle nostajasi
Käy päälle käskijäsi.
Oli mulla ennen isäni kourat
Ja äitini hampaat. SKVR IX4 156 yk

Tämä loitsu pitää lukea yhdeksän kertaa kovalla äänellä eikä loihtijan hampaat saa näkyä. Mutta jos joku nostaa, tai liikauttaa hattuaan loitsun aikana, niin loitsusta ei ole apua.

Angervaari tarkoittaa ampiaisen olevan isän puolelta Angervoinen, äiti on Synnytär, ja lastenhoitaja Kasvatar. Ampiaisella on myös toisintonimiä, yksi niistä nyöppijäinen. Läheskään kaikki ampiaisen lumousloitsut eivät ole yhtä antoisia myyttinimiltään. Suurin osa on lyhyitä rippeitä runoista, niistä tosin selviää lumouksen voivan koitua kohtalokkaaksi lumotulle eli ampiaiselle, joka saattoi kuolla lumoonsa.

Vaikka hammassäkeet johtivat viikatteen terillä kävelemisen säkeisiin, niin on selvää, etteivät useimmat säkeet sisällä mainintoja hampaista, Ilmeisesti hammassuu on vanha samaanin nimi, ja samaanin tuli osata terävien esineiden hallinta, piti kyetä kävelemään vaikka viikatteen teriä pitkin. On syytä katsoa mitä raudan lumous pitää sisällään. Viikatetta on heiluteltu muuallakin ja muissa tarkoituksissa kuin heinäpellolla.

Seuraava kooste SKVR-korpuksesta osoittaa samaanitaitojen olleen hyvin tiedossa vielä 1800-luvulla. Kaikki näytteet ovat runotyyppiä raudan lumous.

I Viikatteen sanat

Viikatteen terän päällä saa kävellä eikä leikkaa jalkaa, kuin luvetaan rauvan lummous sanat vasten terää ja sanotaan että
Perkele vieköön voiman viikatteesta,
Teräksestä tenho mielen,
Ettei jaksa jalkoani,
Syyvä inehmon ihoa!

Sittä sylkäsee terään ja hyppää päälle, niin saa kävellä huoleti terää myöten eikä leikkaa. *SKVR I4 2128 – raudan lumous*

II Raudan sanat
Raudan lumoussanat,

jotka lumoo niin raudan että taitaa vasta lasketun viikatteen terällä käydä paljain jaloin, ilmaan haavaa tulematta, on seuraava:
Rauta karkene,
kovene, kovene.
SKVR IX3 181 – raudan lumous

III Viikatteen sanat

Kun tahdot turmelemattomana käydä viikatteen päällä nimittäin pystyssä olevan terän päällä, niin ota huuliltasi kolme kertaa sylkeä ja joka kerta vedä sormillasi, joilla olet sylen ottanut, viikatteen terää sen kannasta kärkeen asti ja sano:
"Rauta pehmiä ja pehmiä,
jalka kovene ja kovene",
ynnä lopuksi:
"Nimeen Isän, Pojan ja Pyhän hengen."
SKVR IX3 182 – raudan lumous

IV Raudan sanat
Ei ole rauta paha,
Panet sadat heinät poikki,
Tupelkaini sen hiedan sekaan heitti.

Osa tiedoista kerääjän myöhemmin lähetetyissä selityksissä. Myöhemmissä selityksissä kutsutaan loitsua: Raudan = Terän luvuksi. Kerääjän huomautuksia: Raudan luvun tarkoitus oli ehkäistä sen pystymistä ihmisen ihoon (tavallisesti jalka pohjaan jota tehtiin uhkamielisesti, kävellen avojaloin pitkin viikatteen terää (joka piti olla hiottu teräväksi.

Silloin kun ensin säkeitä kertomalla luetaan pitää purra hampailla viikatteen terää kaksi eri kertaa.

Mutta jos joukossa tapasi olla toinen poppamies saapuvilla, joka yhtä aikaa sopottajan kanssa luki terän pystyväksi (eli teki vastalauseen lukemalla päinvastoin loppu ponnen näin: Dubellkaini sen veden sekaan heitti, niin siinä tapauksessa rauta pystyi jalkaan, jolloin poppa rupesi noitumaan, että muka joku pahansuova, joka osaa saman luvun on tehnyt kiusalla.
… *SKVR IX3 184 – raudan lumous yk*

V Raudan lumous

Raudan lumoaminen pystymättömäksi, kun esim. tahdottiin paljain jaloin seisoa viikatteen terän päällä. Piti sylkeä hyppysiinsä ja pyyhkiä pitkin teränsuuta sanoen:
Pysty_rauta, karkene_rauta,
pysty puuhun ja muuhun,
mihinkä minä sinut panen,
mutta älä N. N:n jalkaan (käteen j.n.e.)
SKVR IX3 187 – raudan lumous yk

V Viikatteen sanat

Keino miten viikaten terää voi käydä paljain jaloin.
Ensin kävijä nostaa viikatteen pystyyn, että terä on ylhäällä maasta, sitten hän ottaa suustaan sylkeä, jota vetää pitkin terää kahdesti, ensi kerralla vetäessä sanoo kävijä:
a.
Rauta karjetkoon!

toisella kertaa:

b.
Jalka kovetkoon!
Sitten hän rupeaa käymään. Jos nyt toinen pitää vakavasti kiinni viikatteesta, niin ei toisella, joka kävelee terällä tule vähintäkään haavaa jalkaan; mitä terävämpi viikate, sitä parempi. SKVR XI 2482 – raudan lumous yk

VI Raudan lumous

Raudan lumoussanat,
jotka lumoo niin raudan että taitaa vasta lasketun viikatteen terällä käydä paljain jaloin, ilmaan haavaa tulematta, on seuraava:
Rauta karkene,
kovene, kovene. SKVR IX3 181 – raudan lumous

VII Viikatteen sanat

Kun tahdot turmelemattomana käydä viikatteen päällä, nimittäin pystyssä olevan terän päällä, niin ota huuliltasi kolme kertaa sylkeä ja joka kerta vedä sormillasi, joilla olet sylen ottanut, viikatteen terää sen kannasta kärkeen asti ja sano:
"Rauta pehmiä ja pehmiä,
jalka kovene ja kovene",
ynnä lopuksi:
"Nimeen Isän, Pojan ja Pyhän hengen."
SKVR IX3 182 – raudan lumous

VIII Viikatteen sanat

.

Viikatteen terää voi kävellä, eikä yhtään haavaa tule jalkoihin. Sitä varten pitää sylkeä kolme kertaa hyppysiinsä ja joka kerta kun sylkee vetää sylkeä hyppysillään pitkin terää ja sanoa:
Rauta karjekkohon,
Jalka kovekkohon!
SKVR XI 2487 – raudan lumous

IX Viikatteen sanat

Kun viikate on hiottu oikein teräväksi, niin kävellään paljain jaloin viikatteen terää ja sanotaan:
Rauta karjekkoo
Ja ihmisen jalkaa varjelkoo!
niin sitten ei rauta, eikä teräs vahingoita.
SKVR XI 2488 – raudan lumous

X Raudan lumous

Raudan lumoussanat, jotka lumoaa niin raudan, että vasta hiotun viikatteen terällä voidaan käydä paljain jaloin haavoitta, on seuraava:
Rauta karkene, kovene, kovene!
SKVR XIV 2135 – raudan lumous.

Näyttöä on, suomalaisen tietäjän mahtiin on kuulunut teräväksi liipattujen viikatteen terien päällä asteleminen, mahdin näyttö vastaa tulisilla hiilillä kävelyä. Säkeet osoittavat, että kyse on jonkinlaisesta taikakonstein tehdystä tempusta, joka voidaan sopivilla sanoilla tehdä tyhjäksi ja tietäjä tehottomaksi.

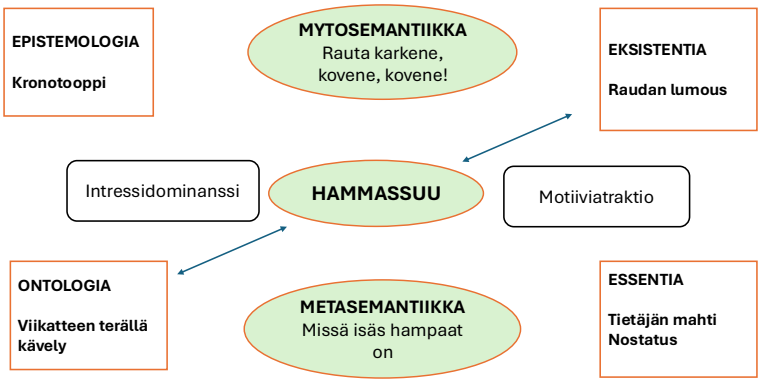

Kuvio 10. Tietäjä täydessä terässä.

Runomatriisissa on ruudulla 4C yhteys lumouksen ja nostatuksen sanoissa. Kuviosta näkee edellä esitetyn mukaisesti sekä viikatteen sanoilla että raudan lumouksella olevat yhteydet magian saralle, jossa tarvitaan ruudun 4C samanistisia taitoja kykyyn kävellä terävien miekkojen terillä. Taika raukeaa, jos otetaan puheeksi hampaat.

VARIA Fokus	A NOSTATUS	B HAMPAAT	C MAGIA	D PERINNE
1	Ampiainen	palkkio	Kuolleen hampaat	Hiisi (hiiri)
2	Käärme	parantu-minen	Surma-myytti	Arvoitus
3	Karhu	Hyvät hampaat	Manaus-loitsu	Loru
4	Hauki	Huonot hampaat	Taikasanat	Lukki

Kuvio 11. Neulan terät ja nostatus hammastamisen taitona.

Ruudukosta paljastuu ampiaisen olleen merkittävä tietäjän apueläin juuri tuon viikatteen terän ja pistimen analogian kautta. Myteemijaossa ampiainen on myyttinen ja mystinen eläin, lähinnä tunnettu kivuliaasta pistostaan, joka voi allergikolle olla hengenvaarallinen kuten terävä viikate viiltää syvän haavan, mutta oikein käsiteltynä on ollut hyvä työkalu maataloudessa.

Karhun hampaiden suhteen keskeistä on eliminoida haavoittavuus kehottamalla petoa kätkemään hampaat ikeniin. Käärmeen hampaissa on kiinnostanut alkuperä. Mistä kummasta kyykäärme on saanut myrkkyhampaansa, joilla se kykenee ruiskuttamaan myrkkyä puremajälkeen.

Omituinen säe hampaiden jauhamisesta liittyy sekin uhkaavaan hengenvaaraan, mutta myös todelliseen surmatyöhön, kun Iivana Kojonen jauhaa vaimonsa ruumiin hampaat jauhoksi ja leipoo ne yhdessä lihojen kanssa anopille viemisiksi piiraaseen. Lemminkäisen tarussa äiti tietää varottaa Pohjolaan menevällä reitillä olevasta hirviöstä, jolla on puuhalon mittaiset hampaat.

Perinnesarakkeessa Hiisi on usein sekoittunut hiireen, koska muistuma esiintyy usein lastenlorussa. Tähän hiiri-hiisi kysymykseen kannattaa pysähtyä. Hampaat/hampahat säkeistökyselyn tuloksen lorukategoriaan osuivat seuraavat säkeet.

Kyllä sitten tulee lujat hampaat	loru Hiisi)
lumottu olkoon vihollisen hampaat	loru (Sirkka, Hiisi)

ja hiisiryhmässä olivat säkeet:
Hajottele Hiien hampahat
Hajottelen hiien hampaat
hampaat hiijen hinkalosta
hampahat kiven välissä

Hiien hampaat hajosi
Hiien hampaat harotan
Hiien hampahat hajotan
Hiien hampahat harota
Hiiren hampahat pystymän
Hiiriille sittaset hampaat
Hiisi hampahat haritti
Häjyt sillä Hiien hampaat
I hajottas hiien hampahat
Ei hiien voimat eikä koiran hampaat
hampahat kivellä tavon.

Säkeessä ”hampahat kiven välissä” kuuluvat runotyyppinä kiroihin. Runo kertoo Hiiden sepästä, joka takoo kahletta Luojalle, ja myös erilaisista kateista ja noidista, jotka mahdollisesti ovat toimineet kertojan vahingoksi, jolloin runoja kehuu:

…
Syön minä noidat nuolineen,
Tietäjät teräksineen,
Velhot veitsirautoineen,
Katehetkin kuraksinehen,

Kuin lie kiihtänyt kiroloilla,
Sekä saatellut sanoilla,
Vai kiihtänyt kiroloilla;
Huulet pieksän huhmaressa,
Hampahat kiven välissä,
Kielen pieksän petkelellä.
Otan mie miekkani merestä,
Sanani sarajoesta,
Millä Hiittä hirvittelen,
Pelottelen perkeleitä,
Ammun hiien hihohin,
Pahalaista parren alle,…
Perteleitä persehesen; SKVR VII4 loitsut 2119 yk

Säkeessä ”Hiiriille sittaset hampaat” on oikeastaan kyseessä myyttinen hahmo, joka on paremmin tunnettu nimellä Lukki. Tälle hiirelle viskataan maitohammas uunin pankolle lähetesanoilla: Hiiriille sittaset hampaat / Miulle rautaset! Tämä pitää sanoa takaperin heittosuuntaan seisten. Pääsyy, miksi näin on menetelty ja miksi hokema on ollut suosittu ja tunnettu lienee uskomuksessa haltijaolennon Hiisi/hiiri alias Lukka antavan hyvät eli lujat rautahampaat tilalle. Loitsussa sanotaan. Kun lapsen suusta lähtee hammas, niin pitää lukea lujalla äänellä: -Hiiri, hiiri, hiukkahammas, anna mulle rautahammas! (X2 4989)

Lopuksi vielä arvoituksen pariin. Säe ” hampaat suus on kasvantaha” vie arvoituslauujen runotyyppiin, jossa tyyppikysymys kuuluu: tajuatko?

…

Taidatko sitä tajuta,
mikä suussa on syntyessä?
Minä een taida, miksi en taida:
Kieli on suussa syntyessä.
Taidat sinä sitä tajuta,
mikä suussa on kasvanut?
Minä en taida, miksi en taida:
Hampaat suussa on kasvaneet. … IV1 1501 *yk*

Saattaa olla hieman hämmentävää, kun tekstissä on esitetty hammasteemasta kaksi erilaista 16-jakoista runomatriisia, joista toinen vielä perustuu 17-jakoiseen systeemiin. Kyse on palimpsestisesta kuviosta, jossa toinen edustaa mikrorakennetta ja toinen makrorakennetta. Mikrorakenne on muodostunut hakusanasta hampaat/hampahat ja makrorakenne kaikista hampaistoon ja hampaisiin läheisesti liittyvästä aineksesta. Mikrorakenteessa on otettu huomioon suppeampi otos, makrorakenteessa on yritetty muodostaa isoa kuvaa.

Luonnollisesti mikrorakenne sisältyy makrorakenteeseen ja kummankin rakenteen sisällä muodostuu ristiviittaussuhteita. Täten Lukki ja Hiisi ovat edustettuna rautahampaan saamisessa, ja maitohampaan irtoamisessa. Maitohampaista puhutaan myös huonoina hampaina ja pysyvistä hampaista, noista rautahampaista hyvinä hampaina. Hammastaudin saa aikaan hammasmato, joka hapattaa hampaat jne.

Kertaus on tieteiden äiti, joten toistetaan jo sanottu. Korpusaines on kerätty hakusanaryhmillä

Tästä makrorakenteen osiosta tehty mikrorakenneryhmittelu säkeiden esiintyvyyden mukaan.

Hammas	**Hampahat Hampaat**	…ampaista…
Rautahammas	Hammasma…o	Suu
Sylki	Ikenet	Leuka

VARIA Fokus	A NOSTATUS	B HAMPAAT	C MAGIA	D PERINNE
1	Ampiainen	palkkio	Kuolleen hampaat	Hiisi (hiiri)
2	Käärme	parantu-minen	Surma-myytti	Arvoitus
3	Karhu	Hyvät hampaat	Manaus-loitsu	Loru
4	Hauki	Huonot hampaat	Taikasanat	Lukki

Taulukko 2. Mikrorunomatriisin osio fokus, myteeminä fantasia.

10. Episteeminen tieto

Toisinkin makrotason osatekijät voidaan ilmaista.

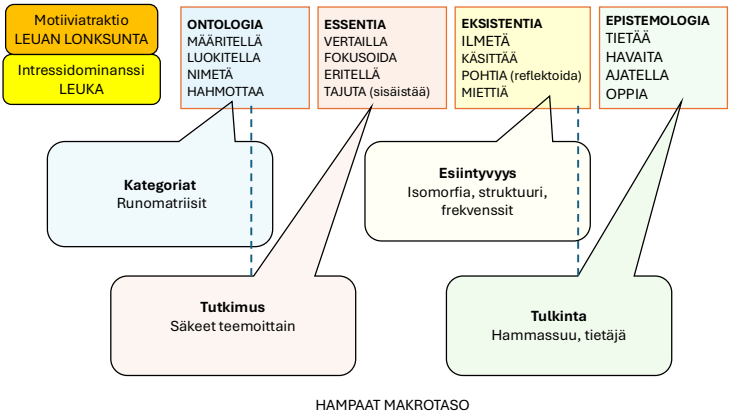

Kuvio 12. Tutkimuksen osatekijät episteemisenä systeeminä.

Fokusointi on episteemisessä kuviossa essentiaa, joten on syytä erikseen tarkastella millaista sälää tähän joukkoon on sijoitettu.

Mies laulo, järisi parta,
Vaan ei leuat lonk[aellut],
Eikä hampaat hajonut.
Sota oli suuri Suomen[maassa], SKVR I3 2075

- Pistoksen lääke tehään: otetaan kolmesta hongan oksasta syväntä, kolmesta tulisijasta tuhkaa ja yhdeksän suolan raetta. Ne pannaan tammilautaselle tahi tammen lastun päälle. Siinä visa päällä veitsellä hienonnetaan, pan[n]aan veteen ja sillä veitsellä hämmennetään ja luvetaan pistoksen synty. Annetaan suuhun sitä vettä ja voijellaan. Voijellessa luvetaan että:

Nouseppas norosta neiti,
Hieno helma hettehestä,
Rapakosta rautahammas,
Jolla on syltä leukapielet,
Hampaat kahta kyynäreä,
Se kiroja kiskomahan,
Nuolija nuolemahan,
Syömästä, kaluamasta,
Puremasta, jäytämästä,
Veri luuta louhtamasta,
Sen mahaan mahtunevi,
Sopivi kaikki sokeat.
SKVR I4 875 – pistos

Sittä ruvettiin nylkemään ja taas laulettiin, että:
En kosketa kovalla
Enkä aivan pehmejällä,
Kosketan vaan korttehella,
Saran syrjällä syseän j. n. e.
ja niin laulain nylettiin, laulain pää keitettiin, ilman ei lähte hampaat, jos ei keittäissä lauleta, ja laulain syötiin ja laulain viätiin pääkallo metsään ja nostettiin honkaan, niin sittä vasta oli kaikki hyvin.
SKVR I4 1264.

Tässä loitsussa Loviatar synnyttää yhdeksän poikaa ja yhden tytön taudinhaltijoiksi, mutta ei saanut Johannesta, jumalten pappia ristimään lapsiaan, joten paha ryhtyi antamaan lapsille nimiä. Hammaskivun haltijan tunnusmerkki oli hampaat kidassa. VII4 loitsut 2043

Hampaan koihin.

Pyhä piika Neitsen Maria,
Jesus kirkkhon menkhöt,
Ota risti rinthas,
Paa toinen kirkon
kynnyksellen;
Myätä tuuli mennäkses,
Pohjatuuli tullakses. XI 699
>> hammastauti

Hampaan koin sanat.

Hampan mato ja koi
Yhdeksäs kivi helvetisä
Nythän minä suus suljen
Hampas lakehes lasken
Kirkon kirjavan juureehen
Mustan muurin loppion
Maan multihin mateleen
Kuoluitten luita kalveleen.
>>hammastauti IX3 257

Hampaan koin sanat.

Sinä hampaan koi ja mato,
Musta molemmista päistä,
Minä sinun suus tukin,
Hampahas lakehes lasken.
Te'en vaskesta hampaat.
Mene‘ kirkon juureen,
Multaan pehtaroimaan,
Kuolluitten luita luistamaan,
Jäseniä järsimään!
Mene helvetin tulehen,
Ihmisen luita luistamasta,
Jäseniä järsimästä!

(Mene' sitä tietä,
jota ei ihmiset kulkenut,
jossa ei kuu paista,
eikä aurinko loista 10, 9, 8,
7, 6, 5, 4, 3, 2, 1!)
X2 3379

11. Leukarustinki

Leuka on osa ruuansulatusvarustusta ja purentaa. Yllättäen säkeet leuasta poimitut hakusäkeet sisältävät eniten outoja liikkeitä, josta ei enää voi olla varma mitä ”lonkua” on? Ei ennen kuin runokontekstista on selvinnyt, millaisissa yhteyksissä sanaa on käytetty. Valistunut arvaus on, sana on vanhaa suomea, joten voi turvautua myös kansanrunouden tuntijan Elias Lönnrotin sanastamisen taitoon, Kalevalaan ja Raimo Jussilan tekemään Kalevalan sanakirjaan sekä Suomalaisruotsalaiseen sanakirjaan. Leukasäkeiden muotoja keräelmässä ovat:

Ei leuat longanneet
Ei leuat lonkonneet
Ei leuat lonkuoltu
Ei leuat lonkaellut
Eik on leuvat lonkahtaisi
Eik on leuvat lonkuvoisi
Eikä leuat longuaisi
Eikä leuat lonkuoisi
Eikä leuat lonkuvoisi
Eikä leuka lonkuoisi
Eikä leuvat lakkuaisi
Eikä leuvat lonkavaisi
Eikä leuvat lonkuaisi
Eikä leuvat lonkualis
Eikä leuvat lonkujele
Eikä leuvat lonkujoisi
Eikä leuvat lonkuois
Eikä leuvat lonkuoisi
Eikä leuvat lonkuvaisi
Eikä i leuat lonkuose
Eikä pääse leuat loskumaan
Eipä leuvat lonkajellut
Ettei leuvat lonkuoise
Ettei leuvat lonkovaisi
Ettei leuvat lonkuosi
Jott ei leuat lonkuisi
Jott ei leuat lonkuoltu
Jott ei leuat lonkuvoisi
Jott ei leuvat longuaisi
Jott ei leuvat lonkuisi
Jottei leuat longoele
Jottei leuat lonkuisi
Jottei leuat lonkujoisi
Jottei leuat lonkuoisi
Jottei leuvat lonkuvois
Leukaluita longottelen
Lohen leuat longallaan
Vaan ei leuat longaillut
Vaan ei leuat lonkaellut
Vaan ei leuat lonkahellut
Vaan ei leuvat longaillut
Vaikk ei leuat longanneet
Vain ei leuvat lonkajellut.

Pikakierros esittelyssä mainittuihin lähteisiin selittävät outoa sanaa. Ensin Kalevala-selityksiä, joissa ensimmäinen leukamaininta liitttyy laulamiseen ja toinen karhun lumoamiseen ja karjataikuuteen.

Etsittihin laulajata, laaullista laulajata,
kunnollista kukkujata, kaunista karehtijata:
lohi on tuotu laulajaksi, hauki kunnon kukkujaksi.
Ei lohessa laulajata, hauissa karehtijata:
lohen on leuat longallahan, hauin hampahat hajalla. (UK 20.ru)

Vaan jos rauan ratkaisnehe, vielä mennehe vioille,
syökse kultainen korento leukaluusta leukaluuhun,
päät on päättele lujasti, kotkoa kovasti kiinni,
ettei liiku liiat leuat, harvat hampahat hajoa,
kun ei rauoin ratkottane, teräksillä temmottane,
veitsillä veristettäne, kirvehellä kiskottane!" (UK 32.ru)

Leuasta kerrotaan laulamisen yhteydessä. Sampotarussa onnsituneen ryöstöretken päätteeksi Lemminkäinen haluaa riemuissaan laulaa kohtalokkain seurauksin.

Lauloi lieto Lemminkäinen, karjahteli Kaukomieli;
suu liikkui, järisi parta, leukapielet lonkaeli.
Laulu kuului loitommalle, vierähys vesien poikki,
kuului kuutehen kylähän, seitsemän selän ylitse. (UK 42.ru)

"Honka kasvoi kankahalla, kuusi kummulla yleni,
hongassa hopeaoksa, kultaoksa kuusosessa:
ne kapo käsin tavoitti, niistä kynsiä kyhäsi,
niitä liitti leukaluuhun, ikenihin istutteli. (UK 46.ru)

"Otsoseni, ainoiseni, lintuseni, lempiseni!
Päästä nyt tänne pääripasi, pujota puraisimesi,
heitä harvat hampahasi, liitä leukasi leveät!
…
"Sen nyt mieheksi sanoisin, urohoksi arvoaisin,
joka umpiluut lukisi, saisi sarjahampahuiset
leuasta teräksisestä rusamilla rautaisilla." (UK 46.ru)

Runosäkeet paljastavat leukojen voivan olla longallaan ja hamapaiden hajalla, karhulla on vahvat hampaat, millä purra joten sen kuono sidotaan karhunpeijaisriitissä pannalla. Karhun synnyssä metsän emäntä luo karhulle hampaat honkapuusta. Karhunpeijaisriitin loppuosuuksiin ennen kallohonkaan viemistä kuuluu hampaiden irrotus. Intiaaniperinteissä tietäjää kutsutaan karhutohtoriksi ja ilmeistä onkin, että hammaslääkärin esikuva onkin riittimestari, jonka tehtävänä oli irrottaa karhun kallosta hampaat.

Kalevalan sanakirjassa Raimo Jussila selittää seuraavaa:
longallaan, raollaan, auki vääntyneenä
lonkaella, vääntyillä, väännelläpaikoiltaan, kanbgeta aukoi
lonkahuttaa, vääntää auki, loksauttaa
lonkahuttaja, paikoiltaan vääntäjä, loksauttaja
lonsua, loksua, nytkyä, heilua edestakaisin.

Lönnroti selittää:
longahuttaa (longhtaa) murtaa lukko
longe, lonkeen, leuat longallaan
longehtia, veltosti availla ; syöpi longehtii.

Selityksistä käy ilmi, että sanan käyttö on jo 1800-luvun lopulla ollut jäänne ja hieman epämääräisesti tulkittu. Eikä ihme, sillä selvästi leukojen longottelu liittyy vanhaan tietäjäperinteeseen, johon kuului ilmeisesti hyrehtiminen ja karhuloitsut, joilla varauduttiin karhun raatelua vastaan ja suojattiin karjaa. Leukaperien eli suun avautuminen yritettiin estää. Tästä avautumattomuuden vaateesta ilmeisesti tietäjän loitsut ja laulut uskottiin tehokkaammaksi, jos sanoja ei ääneen lausuttu, saattoi olla että kyseessä oli myös kurkkulaulun tapaan suoritettu laulu, kun ei laulaessa leuat lonksahtaneet.

Listauksen 43:sta variantista suurin osa koskee karhun loitsimista. Vain kolmetoista edustaa laulua, joista yhdessä kerrotaan Väinämöisen itkusta Pohjolan rannalla. Melko varmasti suu kiinni laulaminen oli tapana viitasipa se sitten hyräilyyn tai kurkkulauluun. Hyrynsalmelta vuonna 1886 Kaarle Krohn taltioi säkeen:

Kuulin näin laulettavan,
Tiesin tehtävän iloa.
Suusi liikku, jätisi parta,
Ei leuat lonkonneet. XII1 326

Luulin miesten laulavaksi,
Ukkosen urisovakse,
Mies laulo, järisi parta,
Jott' ei leuat lonkuoltu,
Eik' on hampahat hajottu. I4 498

Siitä laulo Väinämöine:
vuoret loukki, voarat paukko
kaikki kal'l'ivot järisi,
vain ei leuvat lonkajellut
Väinämöisen laulaessa. VII1 675

Elämässä ja tutkimuksessa yksi asia johtaa toiseen. Esitetyissä runonäytteissä tulee eteen toinen sanamysteeri., hampaille hajoaminen. Ensioletus saa kuulijan olettamaan kyseessä olevan hampaiden reikiintyminen ja hajoamine, mutta niin ei välttämättä ole. Eikä kyseessä ole mikään mitätön seikka. Paljon on pohdittu kalevalaisten laulajien lauluasentoa, mutta väite laulun hampaille hajoamisesta ei ole kiinnostanut, vaikka Kalevala alkaa säkeillä

Mieleni minun tekevi, aivoni ajattelevi
lähteäni laulamahan, saa'ani sanelemahan,
sukuvirttä suoltamahan, lajivirttä laulamahan.
Sanat suussani sulavat, puhe'et putoelevat,
kielelleni kerkiävät, hampahilleni hajoovat. (UK 1.ru)

On eri asia jos puhutaan hajoamisesta tuhoutumisen merkityksessä tai hajaantumisesta eri suuntiin. Eri asia, jos hampaat irtoavat toisistaan leukojen liikkeen myötä, kuin jos hampaat irtoavat leukaluusta parodontoosin myötä. Myto-metasemantiikassa tässä on merkittävä ero. Syy-yhteys on tiedettävä. Karhua vastaan runotyypissä on runo, jossa leukojen longotus ja hampaiden hajalle saaminen on yhdistetty.

…Oi ukko, ylijumala,
Vaari vanha taivahinen
Kytke kiinni koiriasi,
…
Jottei leuat lonkuoisi
Hampahat hajalle saisi!
Paina panta pihlajainen
…Ympäri nenän nykerän.
Jotta ei leuat lonkuvoisi!
Hampahat hajalle saisi…. I4 1442 yk

Hakusanaryhmällä hampaat/hampahat löytyy hajoamiseen liittyvät säkeet, joita on useampia. Näiden säetodistusten myötä selvinnee mistä hampaiden hajonnassa on runouden kannalta kyse.

Outojen leukasäkeiden perusverbin hahmottaminen on hieman arvauksen varassa, mutta runonäytteiden perusteella kyse on lonkua-verbistä alun perin. Lönnrotin sanakirja määrittää sanan seuraavasti.

lonkua = vara utstående, hänga löst, vara halföppen, vara ur led; ulkoneva, roikkua löyhästi, olla puoliavoin, irti nivelistä. -> lonkuminen

Lonkuminen ja hampaat

Ei leuat lonkuoltu	Eik' on hampahat hajottu
Eik on leuvat lonkahtaisi	Ett'ei hampahat hajuoisi,
Eik on leuvat lonkuvoisi	Jott'ei hampahat hajuoisi,
Eikä leuat longuaisi	Eikä hampaat hajoasi, + kieli
Eikä leuat lonkuoisi	Jottei hampahat hajoisi,
Eikä leuat lonkuvoisi	Ettei hampahat hajoisi
Eikä leuka lonkuoisi	Jott'ei hampahat hajuoisi,
Eikä leuvat lonkavaisi	Ettei hampaat hajoaisi
Eikä leuvat lonkuaisi	Jotta ei hampahat hajoaisi,
Eikä leuvat lonkualis	Etei hampahat hajoaisi,
Eikä leuvat lonkujele	Ett' ei hampahat hajuoise
Eikä leuvat lonkuois	Jott'ei hampahat hajuois',
Eikä leuvat lonkuoisi	Ettei hampahat hajoisi
Eikä leuat lonkuvoisi	Jott´ei hampahat hajoisi
Eikä leuvat lonkuvaisi	Ettei hampahat hajoisi
Eikä leuvvat lonkahaisi	Ett'ei hampahat hajoisi
Ettei leuvat lonkuoise	Jott'ei hampahat hajuosi
Ettei leuvat lonkovaisi	Eikä hampahat hajova!
Ettei leuvat lonkuosi	Eikä hampahat hajuosi
Jott ei leuat lonkuisi	Eikä hampaat hajoisi!
Jottei leuvat lonkuvois	Jott'ei hampahat hajuois'
Leukaluut ei lonkuoisi	Ett'ei hampahat hajoisi,
Vaan ei leuat lonkaellut	Eikä hampaat hajonut.

Lonkuminen ja karhu

Eikä leuvat lakkuaisi
Eikä leuvat lonkujoisi
Eikä i leuat lonkuose
Eikä pääse leuat loskumaan
Jott ei leuat lonkuvoisi
Jott ei leuvat longuaisi
Jott ei leuvat lonkuisi
Jottei leuat longoele
Jottei leuat lonkuisi
Jottei leuat lonkujoisi
Jottei leuat lonkuoisi

Lonkuminen ja laulu

Ei leuat longanneet
Ei leuat lonkonneet
Ei leuat lonkaellut
Eipä leuvat lonkajellut
Jott ei leuat lonkuoltu
Lohen leuat longallaan
Vaan ei leuat lonkahellut
Vaan ei leuat longaillut
Vaan ei leuvat longaillut (itku)
Vaikk ei leuat longanneet
Vain ei leuvat lonkajellut.

Lonkumisella ei ole taroitettu hampaiden irtoamista leukaluusta, eikä hampaiden hajoamisella reikiintymistä. Mittava edustus karhuloitsuissa osoittaa, että sanapari leuoista ja hampaista tarkoittaa puremista ja kidan avauksen myötä hampaiden ja leuan avautumista ammolleen puremista varten.

Kun on kyse ihmisestä tiulanne on lähes päin vastainen. Leuat eivät lonkaele, suu pysyy kiinni tai korkeintaan raollaan, vain huulet ja äänihuulet liikkuvat. Kantaverbinä ollee longata.

Yleensä kalevalaisessa runoudessa on säepari, sama asia toistetaan toisin sanoin kahdessa säkeessä, mutta myös kolme säettä tai jopa neljäkin voidaan esittää, jos taitoa ja sanavarastoa on riittänyt. Kun on säepari kyseessä, sen semanttista merkitystä voi tavoittaa semioottisen neliön avulla, mutta jos säkeitä on kolme, luonnollisempaa on käyttää lumottua silmukkaa.

Laulaminen on osa kieltä, jossa äänteillä on merkityksensä. Kansanrunojen laulaminen ei pääsääntöisesti ollut laulua viihteen vuoksi, vaan laululla tarkoitettiin loitsulaulua, jossa sanoilla oli suuri merkitys. Kielisoitin kantele on suomalaisen loitsulaulun tyyppisoitin. Kieli on siten myös soittamisen väline. Lihainen kieli on laulamisen väline, teräksinen kieli soitin. Tätä selittämään otan säkeistä sen yhden ainoan, jossa on rinnastettu kolme säettä. Runossa pyydetään taivaan jumalaa sulkemaan karhun suu pihlajaisella pannalla.

Taivahallinen Jumala!
Paina panta pihlajainen,..
Jott' ei leuvat longuaisi
Eikä hampaat hajoasi,
Kieli ei liikkusi lihana! SKVR I4 1402.

Aktori	Akti
leuka	lonkuaa
hampaat	hajoaa
kieli	liikkuu.

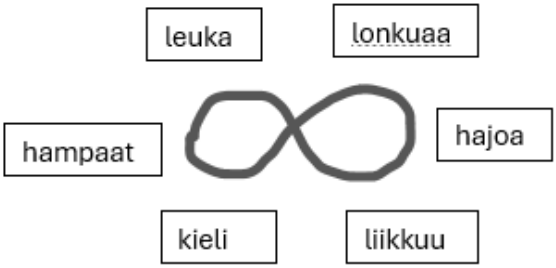

Kuvio 13. Kielikysymys?

Lumottu silmukka ei ole riittävä selventämään karhun puremisten ja tietäjän laulamisten välistä yhteyttä. Tosin suomen kielessä on vielä jäänteenä sanonta joutua toisten hampaisiin, jolla on vastineensa runojen soimasanoissa. Loitsuissa on myös paljon manauksia ja uhkauksia eikä karhukaan ole niiltä säästynyt.
Koska kyseessä on ilmeisesti periarkaainen runomuoto, niin ugramella voi yrittää selvittää lonkumisen mysteeriä, kun tiedossa on jo tarvittava alkeimäärä eli kuusi perustekijää, kolme kertaa subjekti ja kolme kerta predikaatti tai jos niin tahdotaan, nomini ja verbi. Ensisijaisen oleellista on etsiä essentia. Mikä sana eniten kertoo olennaisen? Ja eiköhän se ole kieli, koska laulamisessa on kyse kielestä, loitsimisessa sanoista. Näin saadaan nominakseli selville. Leuan lonkumisella on eri merkitys kuin, jos leuka loksahtaa esimerkiksi hämmästyksestä, tai leuka väpättää tai jos leuat lyövät loukkua vilusta tai pelosta niin että hampaat kasevat. pettymyksestä,

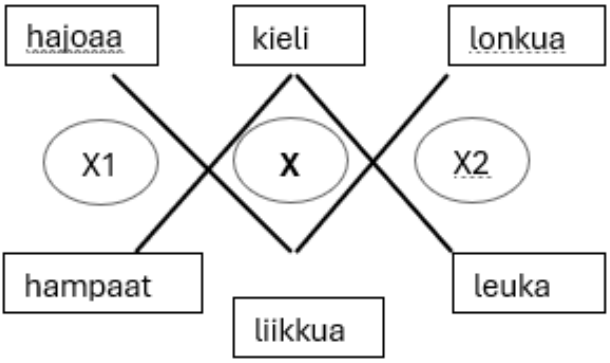

Kuvio 14. Loukumisen ugramekaava, jossa ratkaistavana keskijana.

X1 hampaat hajoaa => karhu kajoaa, pureutuu lihaan

X kieli liikkuu => laulaminen tai nieleminen

X2 leuka lonkuu => ei-lonkumisessa loitsulaulu/kurkkulaulu; huulten ja leuan raolleen avautuminen.

Samaanikulttuurissa ja suomalaisessa tietäjälaitoksessa on erityisesti kunnioitettu laulajia, runoja ja sanan mahtia. Samoin karhua on kunnioitettu karhunpeijaisissa esitetyin lauluin ja riitein. Kieli on keskeinen elin suussa sekä syödessä että äänten tuottamisessa.

Jälkiä sanojen vivahdeasteista ja voimakkuuseroista on vielä jäljellä joissain sanoissa kuten jyristä ja jylistä. Viime mainittu on voimakkaampaa ja pitkäkestoisempaa ääntä. Eroa on ilmeisesti ollut myös sillä longutaanko, longataanko vai longotellaan. Ensimmäinen vaihtoehto viittaa karhun suun tukkimiseen, toinen laulutapaan ja kolmas raottamiseen. Yhteinen nimittäjä tässä lienee äänen vaimentaminen ja suun sulkeminen.

Muut hajoamiseen liittyvät hakukohteet sisältävät myös hammastaudin, jota joskus nimitetään taudin yleisnimellä riisi. Ensin listaus, ja sitten siitä joitain hajahuomioita.

hammasten haiiomata	karhu
hammasten hajoamata	karhu
hammasten hajoamatak	laulaja
hammasten hajoamatta	laulaja
hammasten hajoamisilla	laulaja (polvenhaava)
hammasten hajoittaja	hammastauti
hammasten hajomata	karhu
hammasten hajoomata	karhu
hammasten hajottamasta	karhu
hammasten hajottamatta	karhu
hammasten hajottelia (7)	hammastauti 5, riisi 2,
hammasten hajottelii	hammastauti
hammasten hajottelija	hammastauti
hammasten hajotusvuoro	karhu
hammasten hajuamata	laulaja

hammasta hajottamasta (4)	hammastauti 4
Hampain hajovamata	karhu
hampahia hajottamasta	hammastauti
Hampahien hajottajille	hammastauti
hampaita hajottamaan	riisi
hampaita hajottaman	kateen sanat
hampaita hajottamassa	hammastauti
hampaita hajottamasta (5)	kirot 2, hammastauti 3

Taulukko 3. Hammasten hajoamisen kehikko, aihepiiri voi jakautua useampaan runoon ja aiheeseen, jakauma merkitty numeroilla.

Kun hajottamisen hakusanana käytetään muita sijamuotoja kuin hammas, hampaat saadaan monipuolisempi kuva hajonnasta, hajoamisesta ja hajottamisesta. Edelleen karhuloitsut ovat vahvasti mukana säkeiden sisällössä, lisänä on tuliut hammastaudista kertovat runot. Kirot ja kateen sanat kuuluvat laulajan repertuaariin, ja erityispiirteen parannusloitsujen joukossa muodostaa Väinämöisen polvenhaava. Kaarl*e* Krohnin Kainuusta keräämässä runossa XII1 41 kerrotaan Väinämöisen veneen veistosta tiedon avulla, mutta sitten sattuu kirves luiskahtamaan polveen ja veistäjän oli lähdettävä etsimään loukkaukselle parantajaa. Onnettomuuden syynä sanotaan olleen hammastaminen, ja pikaisesti tarvittiin apua

Paikaksi pahan veräjän,
Leukain levitetyllä,
Hammasten hajoamisilla!

Hajoamisella on kuin onkin tarkoitettu myös hampaiden hajoamista, mutta vanhempaa perua runoissa on karhun hampaiden hajoaminen purennan merkityksessä ja vanhinta laulajan hammastelu loitsulauluna. Joissain harvoissa tapauksissa karhuruno ja laulaja-tietäjän toimi kohtaavat, kuten Lomajärveltä Samuli Paulaharjun taltioima tieto. Eikä kyseessä todellakaan ole mikään lomakohde, Lomajärven nimi tulee tietäjyydestä, lomata on loitsia, ja siksi joidenkin tietäjien liikanimensä saattoi olla ”loma” kuten tunnettu tietäjä Loma-Tuokko.

Karhu kun oli saatu, niin pääkallo oli pantu tuolille, ja sitten oli alettu laulaa:

Nyt tässä tulee luitten luske,
Luitten luske ja päitten pauke,
Hammasten hajotusvuoro.

Siitä oli hampaat itsestään alkaneet hajota (irtaantua) ja pää hajonnut lattialle. Se oli ollut joku tietäjä niin väkevä. XII2 6569 a. yk

12. Harvahammas, hirvihammas

Hampaisiin liittyviä myyttisiä olentoja on Lukin lisäksi Hiisi sekä Pohjan akka, jota harvahampaaksi mainitaan. Syjen osalta Syöjätär ei ole vain satujen olento, vanhoissa runoissa Syöjätär on käärmeen emuu. Runoston antama kuva harvahampaasta on monivivahteisempi kuin mitä yleensä tiedetään, kun harvahammasta pidetään Pohjolan emännän epiteettinä.

Harvahampaan formuloita ovat a) haukkaamiseen ja siihen läheisesti liittyvät maiinnat, b) akkaa, naisia tai eukkoa koskeva epiteetti ja c) eläinten hampaat ja d) hiiden hampaat. Lähtökohtaisesti hiiri, jota puhutellaan, kun lapsen irronnut maitohammas heitetään tuvan uunin päälle, on hiisi. Koska Hiiden ja Lukin nimet molemmat mainitaan hammashaltijoina, on ilmeistä että Lukkia on pidetty jonkinlaisena hiitenä. Kehotus ”Ota hiir hiukanen hammas” osoittaa maitohampaita kutsutun nimellä hiukahammas. Merkitys on epäselvä, mutta varmasti melko lähellä teonsanaa hiukaista, eli heikottaa tai nälättää. Tilalle pyydetään rautahammasta. Tilalle pyydettyjä hampaita sanotaan yleensä rautahampaiksi, joskus myös kultahampaiksi. Hiiren rinnasteinen käyttö Hiiden kanssa ei ehkä johdu pelkästään murteellisesta erosta, saattaa olla, että hiuirtä on jyrsijälle tyypillisten hamapiden vuoksi pidetty hammashaltija hiiden apu- tai aljoeläimenä kuten ampiaista tai käärmettä on pidetty tietäjän apueläimenä. Hammastautiin hiisi liittyy selvästi ilman arvailua, koska runosäkeissä on mm. lause: ”Hajoako hien hammas”, ”hajuvaako hiii hammas” eli hajoaako Hiiden hammas. Tämän tyyppiset säkeet on luokiteltu runotyyppinä hammastaudin sanoiksi, mutta sama säe voi olla myös käärmeen sanoissa.

Kehotus ”hajotkoon” tai toteamus ”hajosi” kuuluvat tietäjän luonnon nostatukseen, kun hän yrittäät ehdä tyhjäksi kirot ja kateet, joista taudin uskotaan johtuneen.

Hajotkoon Hiiden hammas

Levitköhön Lemmon leuka,
Hajotkoon Hiiden hammas'
Etsi, raavas einehesi,
Etsi maitosi makea
Kateen noidan kurkusta,
Lempohengen leukapäistä,
Pahan hengen hampaista,
Irvisuun ikenistä.
Levitköön Lemmon leuka,
Hajotkoon Hiiden hammas
Syömästä ja kaluumasta
Tämän raavaan ruhoa,
Tämän ihmisen ihoa! SKVR IV3 4202 yk

Maitohammasta voidaan kutsua myös heikoksi, sittaseksi, paskaseksi tai luuhampaaksi. Lisäksi runoissa puhutaan hirvihampaista ja irvihampaista sekä koukkuleuoista ja väkäleuoista. Hirvihammas on lähes synonyymi irvihampaalle, ikävästi vierasta kohtaan käyttäytyvää miniää nimitetään hirvihampaaksi, ämmä esiintyy lastenloruissa hirvihampaana. Erikoinen jäänne hirvihampaasta on jäljellä lukuisissa lastenloruissa, joissa hirvihampaan olemus paljastuu. Hirvihammas on piikkipäinen taivaanlammas tai maailmanlammas.

Hirvihammas on ilmeisesti ollut myös noidan nimitys, koska yhdessä lorusäkeessä sanotaan: Hirvihammas taivaanlammas,

pappilan piimän noituja ai hirvihampaan sanotaan varastaneen punaiset pöksyt.Hahmoa nimitetän myös sarvipäiseksi pässiksi ja taivaan talipölöseksi. Taivaanlampaaalla tarkoitettaneen nykynimellä tunnettua taivaanvuodea.

Kuva 5. *Kuvassa taivaanvuohi, gallinago gallinago esiintyy luonnollisessa asennossa, suotyyppisessä suomalaisessa maisemassa, pehmeässä valossa. AI-kuva*

Mitä tekemistä taivaanvuohella ja hirvihampaalla on toistensa kanssa? Kuten lorujen anti on paljastanut, nimeä on käytetty ilkeämielisistä naisista, jotka eivät tahdo jakaa omastaan toisten kanssa tai himoitsevat noitamaisesti toisen omaa joko pilauksen tai oman onnen edistämisen tarkoituksessa. Pahansisuisuus voi ilmetä myös nalkuttamisena, jota kansankielessä kutsutaan mäkättämiseksi. Lammas mäkättää. Taivaanvuohi myös, ääni tulee sen siipien lentoäänestä.

13. Sillä on suussa suuri tieto

Suomalaisen tietäjälaitoksen perussamaani ja tietäjä on kansanrunoissa ja Kalevalassa Antero Vipunen, alias Ankervoinen. Episteemisenä kuviona esitettynä Vipunen edustaa tiedonpyrkimyksenä kaikkien aikojen hammassuiden tavoittelemaa totuutta. Asiantuntija tai pätevä ammatinharjoittaja tuntee aihepiirinsä juurta jaksain, perusteellisesti.

Antero Vipunen tunnetaan runoissa tietäjistä mahtavimpana. Suurtiedossa on kyseessä on Vipusen virsi, jolla väitetään kolmen SKVR-korpuksen säkeen voimin olevan suussa suuri tieto. Antero Vipunen oli menneen tiedon siilo. Siksi Väinämöinenkin hakeutui Vipusen juttusille, jotta saisi kolme puuttuvaa sanaa repertuaariinsa ja ansiotyövaatimuksen loppuun saattamiseen.

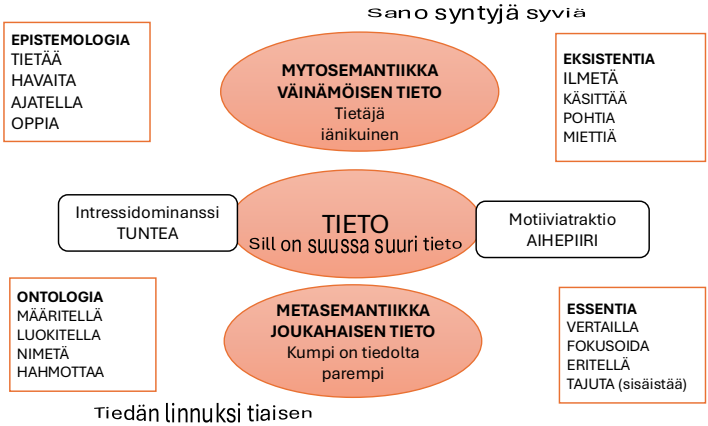

Kuvio 15. Episteeminen kuvio Kalevalan tietäjien malliin.

Väinämöisen laatiessa laulamalla Hiiden venettä, runorekeä viimeistelyvaiheessa loppuivat sanat ja veneen valmis-tuminen oli uhattuna, mutta onnekseen Väinämöinen oli kuullut Vipusesta, joka tosin oli ehtinyt jo kuolla. Rajanylitys ei kuitenkaan ollut ylittämätön tämän ja tuonpuoleisen välillä, joten Väinämöinen päätti noutaa puuttuvat sanat Vipusen suusta. Siitä huolimatta että hampaista kasvoi jo puusto esiin. Täytyi yrittää, koska Vipusella oli suussa suuri tieto, mahti ponnekas povessa, sisässä varat väkevät.

Retkellään Väinämöinen tarvitsi samaani taitoja, koska hän joutui astelemaan päiväkauden miesten miekkojen terillä, toisen päivän naisen neulojen neniä pitkin, ja vielä kolmannen uroitten tapparan teriä.

Niin tietäjä sai haluamansa puuttuvat sanat, puuttui suuhun suuri tieto, jotka tulivat mustina matoina ja kirjavina käärmeinä saunaan salaa, tai saapuivat sisään salvoksesta. SKVR I1 387 a)

Ihmesuoritus oli tämä retki, koska oli toki tiedossa Vipusen mahti, mutta uskottu ettei kenestäkään ollut tuon tiedon ottajaa, kun suuri tietäjä makasi tunnottomana ja tiedottomana, mahdittomana maan povessa. SKVR I1 417 Tosin konsti siitä, miten tuon mahdottoman tehtävän voi suorittaa. Piti tehdä kuten Väinämöinen teki, suorittaa kolme juonta, kyetä kulkemaan tapparan ja miekkojen teriä ja naisten neulojen kärkiä myöten. SKVR I1 403.

Väinämöinen oli suuri laulaja, joka valmisti kanteleen hauen hampaista ja leukaluusta sekä soitti niin, että Hiiden eukko harvahammaskin saapui kuuntelemaan sulosointuja.

Hiien eukko harva hammas

Kenki itse Hiiden eukko,
Kenki päällensä kepeimmät,
Kanteloa kuulemahan.
Ei ollut sitä meressä
Neljän evän liikkujaa,
Kuka ei päätynyt kuulemaan
Väinämöisen soitellessa,
Kukun kullervoitellessa,
Lohen pyrston purkaessa.
Istui vesikivelle
Hiien eukko, harvahammas,
Hapseiaan harjaeli,
Kulta sulalla sukivi,
Surahti suka vetehen.
SKVR VII1 545 yk

14. Hiiden sylki silmillesi

Ei ole siitä laulajasta,
Jolta ei tulle tuhka suusta,
Kekälehet kielen alta,
Hilkkahiiret hampahista. SKVR

Ja aina vain mystisemmän äärelle mennään. Runotyypissä ampiaisen luomus on mm. seuraava tieto. Ampiaiset saa lumotuksi kun kolmasti sylkäisee pesään hampaitaan näyttämättä ja lausuu:

Hiijen sylki silmillesi,
Uskon lukko leuvoillesi,
Mutta päästä meitä pahasta.

Sadut luokitellaan nykyisin lastenperinteeksi kuten lorutkin, karjalaisten satujen päähahmo on Syöjätär, mutta Syöjätär tunnetaan myös kansanrunoissa, joissa Syöjättärellä on runsaasti nimivariantteja kuten Kuolatar, Lakeitar, Syljettäri, Syötär, Syötäri, Syvätär, Syvetäri. Alaa tuntevat tietävät Syöjättären syljen olevan käärmeen synnyn alkusyy.

Sylky tapahtui veteen, syvyyksiin tai mereen. Syöjättären lisäksi muita sylkijöitä olivat Hiisi ja Sylvesteri. Sylkeminen Albert Hämäläinen luokittaa erityisesti varaustaikuuteen liittyväksi taikakeinoksi, mutta Väinämöisen polvenhaavassa hiiden sylki oli osa veren seisotusta.

Loitsu:
"Tuoppa turve tuvan takoa,
sammal saunan seinän alta,
tukkeeks' tuiman reiän,
aiaksi pahan veräjän.
Tyynty ennen Tyrmän koski,
herkespä hepo kuselta,
maholehmä lypsämästä.
Kisko silmästä kipuna,
herkes vuoret vuotamasta,
kalliot kaikottamasta.
Haettiinpa hiiestä patoa,
helvetistä kattilata,
jolla verta keitetään,
kuiviin kuohutetaan.
Isäpä sormiinsa sovitti,
Poika pisti peukaloonsa,
sivute hiien sylki,
lävite verilakanan." IX4 888 RT verensulku

Sekä karhua että käärmettä nimitetään syköksi, syykäksi maan kalevaksi. Käärmettä kutsutaan yleisesti myös madoksi. Runoissa mainitaan madon sukunimeksi Syöjätär I4 439, joten hammasmatokin on samaa sukuhaaraa, Syöjättären sukua. Olen aiemmin määritellyt myyttisen kansanuskomustan karhun olevan lähinnä tuonpuoleisen ruhtinas, miksi ikinä tuo tuonpuoleinen sitten käsitettäneenkin. Käärmeen kielen kerrotaan muodostuneen Tuonen ohrasta, mikä on ymmärrettävissä synonyymiksi Osmon pellon ohraksi, koska runossa I4 379 kerrotaan kielen syntyneen ”Ohton osran okahista”. Ohto on Osmo, karhu.

Seuraava runo on nivelruno ja selite sille, miksi lapset hammasta uunille heittäessään ovat kohdistaneet sanansa sekä Hiidelle että Lukille. Syynä lienee Sylvesterin sylkäisy veteen. Tarina kerrotaan kiron sanoissa runossa XII2 5431.

Kiron sanat.
Olipa mulla muinoin musta koira,
Rakki raudankarvanen hevonen,
Lukki lumpehen alainen,
Jolla syötin syöttäjäni,
Puretin purettajani.
Sylvesteri sylki veteen,
Laputteli lainehille.

Lopuksi vielä muutama hajahuomio muutamista sylkemisen seurauksena esiintyvistä erikoisista sanoista. Syöjätärtä nimitetään Lapaliekoksi, käärme on Anilaisen aijan vitsas ja keiturainen. Runossa XII2 5015 runotyyppi on edelleen käärmeen sanat ja synty, ja osoittautuu, että Pohja akka harvahammas on oikeastaan käärmeen isoäiti, ja Syöjättären äiti. Hieman epäselväksi jää onko mereen Pohjan akan laineille synnyttämä eli sylkemä Syöjätär. Hammasmato on sukua Harvahampaalle, meemi periytyy.

15. Viitteet ja lähteet

1. Alkusanat:

Sisältöä ei ole laadittu hierarkkisesti, tulkinta on tehty satunnaisotannalla suuresta hakukohteiden massasta arvioiden kiinnostavimpia ja vähemmän tunnettuja aiheita, joihin lukijat ja ehkä jotkut tutkijatkin kaipaavat lisävalaistusta. Runoille, laulajille, noidille ja tietäjille mato on ollut sekä matajainen maassa että tuulimato ilmassa ja hammasmato suussa ja sisuksissa. On eroa silläkin pienikö on mato vai suuri, jos suuri, se on käärme, jos pieni se on kastemato, jos pienen pieni, se on hammasmato, mikäli pitkä se on lapamato. Hienommin ja nykykielellä sanottuna hammasmato bakteeri, joka muodostaa plakkia eli biofilmiä, josta voi kehkeytyä ajan mittaan hammaskivi, parodontoosi ja särky julmettu.

2. Suu ja hampaat kansanrunoudessa

Kansanrunoudessa suun ja hampaiden merkitys liittyy puheeseen, laulutaitoon ja myyttisiin hahmoihin. Suu on mainittu hellittelynimenä ja hampaat osana loitsuja, joissa pyritään esimerkiksi vaientamaan koiran haukunta. Karhun hampaat ovat tietäjän välineitä, ja Kalevalassa esiintyy monia viittauksia hampaisiin ja suuhun, kuten Antero Vipusen virressä ja karjaloitsuissa.

3. Hampaan sanat

Hampaisiin liittyvät sanat ja käsitteet, kuten hammasmato (karies), ovat olleet osa kansanperinnettä. Hampaat ovat yläkäsite, jonka alakäsitteitä ovat erilaiset hammastaudit. Kansanrunoudessa hammastaudit liittyvät usein loitsuihin ja parannuskeinoihin, joissa käytetään esimerkiksi suolaa, palokärjen nokkaa tai hauen kiviluuta.

4. Hampahat

Hampahat on runomuoto sanasta hampaat, ja sillä löytyy runsaasti lisätietoa kansanrunoudesta. Yksiköllä ja monikolla on eroa, erityisesti Lukki/luuhammas-runojen yhteydessä. Harvahammas viittaa hampaistoon, josta puuttuu hampaita, ja on myös Pohjan akan lisänimi. Hampaisiin liittyy myös erilaisia myyttisiä olentoja ja taikakaluja.

5. Hammastauti

Hammastaudit, erityisesti hammasmato, ovat olleet yleisiä vaivoja Suomessa. Kansanparantajat käyttivät mielikuvituksellisia keinoja hammastaudin parantamiseen, kuten loitsuja, suolaa, puun koloja ja eläinten hampaita. Hammastaudin syntyyn liittyy monia myyttisiä tarinoita ja rituaaleja.

6. Hammasrivistö

Hammasrivistö-kappaleessa kartoitetaan, mihin aihepiireihin hampaistoon liittyvät sanat kansanrunoudessa jakautuvat. Hampaat kertovat esimerkiksi hevosen kunnon ja iän, ja hajoamiseen liittyvät runot viittaavat usein karhun puremaan tai pistokseen. Mukana on myös myyttisiä eläimiä ja loitsuja.

7. Hampaat kertovat

Hammaslääkärille hampaisto kertoo paljon ihmisestä, mutta myös kansanrunojen tietäjät ovat tienneet hampaiden merkityksestä. Hoito jäi usein uskomuslääkinnän tasolle, ja hampaiden kunto on ollut osa kansanperinnettä.

8. Runomatriisi ja fokus

Runomatriisi jaksottaa hammasmotiivit kansanrunoudessa neljään osioon: nostatus, hampaat, magia ja perinne. Fokus on nostatuksessa, jossa hampaisiin liittyvät myyttiset hahmot, taikasanat ja loitsut. Matriisi auttaa hahmottamaan runojen rakenteen ja motiivien yhteydet.

9. Missä sun isäs hampaat on?

Kysymys "Missä sun isäs hampaat on?" liittyy samaaniuden ytimeen ja todistaa suomalaisen kansanrunouden kantaneen samaaniuden kaikuja. Säe esiintyy ampiaisen, käärmeen ja raudan nostatusloitsuissa, joissa hampaat ovat keskeinen motiivi.

10. Episteeminen tieto

Episteeminen tieto viittaa tietämisen modaliteettiin, joka edellyttää havaintoa, ajattelua ja oppimista. Kansanperinteessä tieto on loitsusanoissa ja taikakonsteissa. Hammaslääketieteelle perinne tarjoaa näkökulmia biologisten ja fyysisten totuuksien äärelle.

11. Leukarustinki

Leuka on osa ruuansulatusjärjestelmää ja purentaa. Kansanrunoudessa leuka liittyy laulamiseen ja karhun loitsuihin, joissa pyritään estämään karhun pureminen. Leuan lonkuminen tarkoittaa suun avautumista puremista varten, ja laulamisessa suu pysyy kiinni.

12. Harvahammas, hirvihammas

Harvahammas on Pohjan akan epiteetti ja viittaa hampaistoon, josta puuttuu hampaita. Hirvihammas on käytetty ilkeämielisistä naisista ja eläinten hampaista. Hiisi ja Lukki ovat hammashaltijoita, ja maitohampaita kutsutaan myös heikoksi tai luuhampaaksi.

13. Sillä on suussa suuri tieto

Antero Vipunen on kansanrunojen mahtavin tietäjä, jolla on "suussa suuri tieto". Väinämöinen hakeutui Vipusen luo saadakseen puuttuvat sanat, ja matka vaati samaanitaitoja. Tieto ja taito ovat keskeisiä loitsujen ja

parannuskeinojen perinteessä.

14. Hiiden sylki silmillesi

Sylkeminen on osa varaustaikuutta ja loitsuja, joissa pyritään esimerkiksi estämään ampiaisen pisto. Syöjätär on käärmeen emuu, ja hiiden sylki liittyy veren seisottamiseen. Sylkeminen on ollut osa parannusrituaaleja ja lastenperinnettä.
Tiivistelmät on tuotettu tekstistä AI:n avulla, mutta tekoälyn teksti antaa melko vaisun kuvan sisällön rikkaudesta. Ehkä siksi, ettei se lainkaan pysty päättelemään kuvioiden merkkiverkkoa. Sisällön otsikoita on yhteensä viisitoista ja niin on ajatuskuvioitakin.

Kuvio 1. Episteeminen käsitekartta hampaista.
Kuvio 2. SKVR-Haku metatietonäkymä metasemanttisena tietona.
Kuvio 3. Erilaisten hampaiden semanttisuus.
Kuvio 4. Mytosemanttinen hammastieto.
Kuvio 5. Hampaiston eläimelliset semanttiset komponentit
Kuvio 6. Hampaiden metasemantiikka ugramella tarkasteltuna.
Kuvio 7. Käsiteltävät olevat hammasteemat.
Kuvio 8. Tekemisen taitolajit episteemisenä aktina.
Kuvio 9. Runomatriisi hammasmotiiveista kansanrunoudessa.
Kuvio 10. Tietäjä täydessä terässä.
Kuvio 11. Neulan terät ja nostatus hammastamisen taitona.
Kuvio 12. Tutkimuksen osatekijät episteemisenä systeeminä.
Kuvio 13. Kielikysymys?
Kuvio 14. Loukumisen ugramekaava, jossa ratkaistavana keskijana.
Kuvio 15. Episteeminen kuvio Kalevalan tietäjien malliin.

15. Lähdeaineisto:

Työ perustuu kansanrunousaineiston hakutuloksiin ja siitä tehtyihin tulkintoihin, joten kirjallisuutta olen käyttänyt hyvin vähän lähteenä. Siksikin, ettei huomioitani ja tulkintojani ehkä ei ennen ole esitetty missään ja olen pyrkinyt uutta luovaan ajatteluun. Nisäkkäillä on yläleuka ja alaleuka pureskelua varten, ihminen käyttää leukojaan ja kieltään myös leukailuun, naljailuun, irvailuun. Tutkimusote on metasemanttinen ja mytosemanttinen, se on makrotason ja mikrotason tutkimusta yhdessä ja erikseen.

Suomen Kansan Vanhat Runot; SKVR-korpus Haku, finlit.fi

Kirjallisuus:

Hämäläinen Albert, Ihmisruumiin substanssi suomalais- ugrilaisten taikuudessa, Psykiatrian Yhteistyö ry, 2005

Jussila Raimo, Kalevalan sanakirja, Otava, 2009

Jämsä Tuomo, Suomen kielen yleisimpien verbien semantiikkaa, Oulun yliopisto 1986

Krohn, Kaarle, Suomalaisten runojen uskonto, SKS Helsinki 1915 (+digi versio)

Krull Hasso, suom. Hannu Oittinen, Luomisen hurma ja tekstuuri, ss. 40-41 Essee vanhankansan kosmologiasta Palladium Kirjat 2012

Lonnrot Elias. Suomalais-ruotsalainen sanakirja, WSOY 1998

Lönnrot Elias (toim.) Kalevala, SKS 1949

Pulkkinen Risto, Suomalainen kansanusko, samaaneista saunatonttuihin Gaudeamus 2014

Råman Marita, Runojen siivattaratas, Osmolaisten tiedonhalu ja ansiötyöt / Osmolaisten maa 2/10; Espoo 2023
ISBN 978-952-65151-1-3 pdf

*siivatta = karjaeläin, eläin; siivattaratas = eläinrata

IHMINEN

Terveytensä puolesta
eläimet ovat ihmisiä etevämpiä,
niillä on paremmat hampaat
eikä niillä ole tuhkarokkoa eikä hinkuyskää vaan
kuolevat päinvastoin onnettomuuden
kautta…

Ihmisen luut ovat sen puolesta hyvät,
että ne eivät liho, vaikka söisi liian paljon.
Kopiolore: Peruskoululaisen aine